

Droom in oorlogstijd

Anna Blaman

Editie Aad Meinderts

bron

Anna Blaman, *Droom in oorlogstijd* (ed. Aad Meinderts). Meulenhoff, Amsterdam 1985

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/blam001droo01_01/colofon.php

© 2017 dbnl / erven Anna Blaman

Een autobiografie

Dit is de geschiedenis van een eerste liefde.

De ongelukkig verliefde jongen daarin is een meisje, een onooglijk anemisch meisje van tien jaren. Zij draagt een bril en haar openstaand mondje wijst op adenoïde vegetatie. Twee magere vlechtjes bengelen langs haar dunne halsje en haar armpjes hangen doelloos neer.

Zo staat ze op de speelplaats alleen, terwijl de andere kinderen spelen. Ze zou dolgraag meedoen. Haar bijziende blik achter het brilletje met ijzeren montuur smeekt en vraagt, maar als ze heel schuchter aansluiting zoekt, wordt ze of niet opgemerkt of direct vergeten en daardoor uitgeschakeld. Ook gebeurt het, dat ze vierkant geweigerd wordt. De onderwijzer heeft dat wel gezien, maar wat zou men de liefde dwingen? Er zijn vaak eenzame kinderen. Hoe hen te helpen? Men strijkt ze eens over het haar en trekt ze liefkozend aan een schraal vlechtje. En men ontmoet een aandoenlijk hulpeloze blik, ogen die op huilen staan.

Er is nóg een meisje op de speelplaats. Dat heeft blond, elektrisch haar, het beeft, stroomt en er springen gouden vonken af. Dat heeft glanzende ogen. Dat heeft een aroom, dat op ongekende wijze lokt en bedwelmt - het gaat uit van haar wijze van kijken en lopen. Ze is warmte, niet behaaglijk, maar verontrustend, ze is een hyacint, maar zonder dat de horden jongens achter haar aan dat weten.

Hansie staat verloren en volgt haar met bijziende smachtende blik. Dat meisje is nooit te bereiken. Onfeilbaar is het instinct. Dat meisje loopt met vele meisjes gearmd. Maar er is alleen maar iets, een ondefinieerbaar iets, tussen haarzelf en de jongens, hoewel die erachter, eromheen blijven, in

centripetaal verlangen. Als het meisje in haar buurt komt en ze vangt de glanzende hyacintgeurige blik van haar ogen op, dan voelt ze iets als een wijde, bezerende honger. Het is een gevoel, dat haar lang daarna niet verlaat. Het is te veel, dat gevoel, en tegelijk te weinig. Daarom zou ze, net als de jongens, achter haar aan willen gaan. Wat ze natuurlijk niet durft.

Maar laatst waren de meisjes aan het touwspringen. Hansie vroeg of ze mocht draaien. Ja, als ze alleen maar draaien wou. En met alle toewijding die in haar was, draaide ze. Telkens was toen het heerlijke meisje er. Het meisje voelde misschien, dat ze dat enkel en alleen om haar deed. Het meisje sprong met de glanzende hyacintogen op haar gericht. Sprong en sprong. Het was verschrikkelijk. Het was de kokette dank van de vrouw aan de man die haar begeert. Hansie was in een roes. Na het spel - haar arm was verslagen en in haar hand stonden blaren van het ruwe touw - zei ze plotseling: 'Over een week ben ik jarig. Wil je dan bij mij komen?' 'Ja,' zei het meisje. Toen was het Hansie of zij hemel en hel tegelijk in haar gevoel geborgen had. Zij was wanhopig ontwricht onder dit verrukkende gevaarlijke toekomstbeeld. Hoe durfde zij, die geen vriendinnetje vermocht te boeien, dit meisje te vragen? Wat moest zij wel gaan zeggen en doen om dit meisje te kunnen behagen? En thuis zei ze: 'Poetje mag ik een meisje van school vragen, als ik jarig ben?' 'Zeker kind!' En ze lag uren wakker om gesprekken en spelletjes te fantaseren met dit vreemde bekoorlijke wezen.

Toen kwam broer, die een paar jaar ouder was, tussenbeide. 'Moeder,' zei hij, 'dat meisje is een jongensgek. Het is helemaal niet goed als Hansie daarmee vriendinnetje wordt.' En Poetje besloot daarop, dat Hansie wel meisjes mocht vragen, maar dit niet.

Hansie voelde zich ternauwernood teleurgesteld. Het was haar eerder een verademing. Zij werd zich meteen bewust, dat zij niet eens werkelijk had kunnen geloven aan de

toezegging van het hyacintmeisje. Ook wist zij plotseling overduidelijk, dat zij dat meisje toch niet had kunnen winnen. Ze voelde zich voor een trieste situatie en een onpeilbaar vereenzamende teleurstelling behoed. Nog voordat de verjaardag aanbrak, ging het meisje plotseling van school. Ook dat gaf Hansie een gevoel van bevrijding.

Enige weken later speelden broer en zij na achten in de gesloten winkel. Opeens werd er op de deurruit getikt. En in een aureool van blond elektrisch-kruivend haar zag zij het lokkende gezicht van Hyacint. Haar hart bonsde in schrik. Ze keek, ze wou erop toe. Maar Hyacint lachte - de schenkende lach van een vrouw - wuifde, en ging verder.

Hansie voelde geen liefde voor haar vader. Hij was haar rivaal. Zodra hij in huis kwam, was Poetje voor haar verloren. Zij had Poetje te hard nodig om dat te kunnen dulden. De buitenwereld sloot haar zo vaak radicaal uit, dat zij instinctief tot Poetje weerkeerde en zich tegen haar aan moest vlijen om warmte, om meeleven, het hoofd tegen Poetjes bonte schort.

Dit is de geschiedenis van een ontwaken.

De puber hierin is een Hansie van bijna zestien jaren. Zij kijkt terug op een eenzame jeugd, waarin het verlangen schuchter ronddwaalde om meisjes als Hyacint. Het verwarrende en wanhopige in dit verlangen was, dat het de mogelijkheid van vriendschap met deze meisjes altijd volkomen moest uitsluiten. Wat waren het ook voor meisjes. Briljant, maar niet geschikt om samen mee te zijn, om er je dromen aan te vertellen, zodat ze zouden kijken en luisteren als in je fantasie. Die meisjes wisten zeker niet eens dat zo'n contact zou kunnen bestaan. Ze zouden Hansie zeker dwaas vinden en van haar weglopen. Maar waarom dan toch dat verlangen - en juist naar zulke?

Ondertussen was Hansie op de hbs gekomen. Daar was ze niet meer zo alleen. Ze was intelligent en bereid te helpen. Daardoor had ze er een goede naam, maar zonder dat er iemand was, die op haar aanklonk in groter contact.

Op een dag was er een nieuwe leerlinge.

‘Anjelieren.’ Ze stond in een streep zonlicht in de schoolgang. Het kruidig anjelieren-aroom ging uit van haar dikke haarwring en van haar donkere wimpers over grijze blik. Hansie ging naast haar staan en bekeek haar heimelijk. Zij had een blank profiel met lachende mond. Dat zien, meer nog de sfeer van dit meisje, sloeg in haar neer tot een bijna pijnlijke emotie. Het was dezelfde wijde, bezerende honger van vroeger, maar positiever, zinnelijk thans. Te veel en te weinig!

Na die dag zocht Hansie ‘Anjelieren’. Zij spraken samen. Hansie stemde in met alles wat ‘Anjelieren’ zei. ‘Anjelieren’ dacht, dat zij een geestverwante had gevonden en deed haar plotseling het voorstel samen op een zondag te gaan wandelen. Hansie was dronken van geluk. De ‘ideeën’ lieten haar vrij koud. Het ging haar om het meisje, dat prachtige meisje. - Wat wil ik dan van haar? Ze wist het niet. Alleen al gearmd lopen samen, haar zien, haar gezicht aanraken misschien, haar gezicht liefkozen met eigen gezicht, met mond -, verder kon ze lang niet denken, zonder volkomen ontdaan van verlangen de ogen te sluiten, te lijden en te begeren.

Toen ‘Anjelieren’ daarvan wist, ontstond er een even boeiend als pijnlijk element in hun vriendschap. ‘Anjelieren’ voelde niet evenzo. Zij kon maar juist dat amoureuze van Hansie dulden. In momenten van diepe eenheid mocht Hansie haar ten laatste wel een zoen geven; dat was haar niet onaangenaam, maar het liet na haar zo geweldig te ontroeren als het Hansie deed. ‘Als ik een jongen was, zou ik dan mogen?’ ‘Ja!’ antwoordde ‘Anjelieren’, en dat deed onnoemelijk verdriet.

Als ‘Anjelieren’ op Hansies kamer was geweest, bleef Hansie daarin achter zo alleen en zo kapot, dat zij schreide

en schreiend naar bed ging, en daar een wanhopige strijd tegen haar lichaam voeren moest.

Op een dag las Hansie over homoseksualiteit, in het boek van Forel. Het relaas daarin dégoûteerde haar zeer, maar niettemin werd het haar duidelijk, dat haar passie voor 'Anjelieren' tot deze anomalie behoren moest. Wat haar het meeste aangreep was, dat 'Anjelieren', klaarblijkelijk normaal, gespaard moest worden voor haar 'verleidingspogingen'. Dat vroeg een zelfopoffering. En in de nacht, toen allen sliepen, schreef ze een brief. Ze zou het immers nooit, nooit kunnen zeggen: wij moeten scheiden.

De volgende dag spijbelden zij beiden van school. Zij liepen in de herfststorm langs de rivier. Af en toe keek 'Anjelieren' tot Hansie op. Er was een grote edele gezindheid in haar en daarom reageerde ze: 'Ik laat je niet los, Hansie, al wordt het nog zo moeilijk. Ik houd toch van je, al is het niet zó. Wij zullen samen strijden!' Dat was edel en dom, en Hansie had dat, edel en dom, niet voorzien. Het was die dag, of zij elkaar opnieuw gevonden hadden. Zo liepen ze, in de storm en langs de rivier, zich in het moeilijke leven te verstrikken.

Het was Hansie die het kortst edel bleef. Al dra ontdekte zij dat zij bezielde was van gedachten als: 'Ze laat mij lijden. Ze weet wat ik verlang. Ze zou mij zo gelukkig kunnen maken. En ze doet het niet, ze doet het niet!' Het werd allengs aanleiding tot al brandender, al grover eis. Zij sloeg er jammerlijke conflicten uit en 'Anjelieren' hilde vaak hulpeloos.

Totdat Hansie ziek werd - aan een lichamelijke kwaal voegde zich een volkomen psychische uitputting. Na een isolatie van maanden zag zij 'Anjelieren' terug. En zij schrok van eigen innerlijke afweer. Erger, zij kon haar niet meer luchten of zien. Dat was de natuurlijke reactie op een zo lange vruchteloze bedde om hulp.

'Anjelieren' ging schreiend heen.

Dit is de geschiedenis van een eenzame.

Met dankbaarheid keek Hansie later terug op deze donkere tijd, waarin zij gebogen ging onder de last van het geheim, waarin zij bitter eenzaam was en hunkerend het leven der niet-alleene mensen volgde, en daarvan leerde, en begreep. Zij leerde dat haar wens om lief te hebben in wezen niets verschilde van de wijze waarop anderen liefhadden. Alleen zou haar een meisje moeten inspireren, niet een man. Het gaf haar niets al vocht zij ook daartegen. Zij kon haar wezenlijk verlangen niet ontkomen. Zij legde zich strijdensmoe, zeer node bij het feit neer. Aan de toekomst kon en durfde zij niet denken.

Het was haar of er voor haar leven een zwarte muur was opgetrokken. Mensen als zij, had zij begrepen, werden niet aanvaard. Het viel haar op, dat iedere erotische betrekking tussen man en vrouw, zedelijk of niet, eerder aanvaardbaar werd geacht, alleen omdat die in principe aan een biologische doelstelling inherent was. Háár verlangen mocht men niet leven, wat niet belette dat het met steeds luider stem zijn vervulling eiste.

Zij werkte hard, dé therapie voor verdriet. Ze kwam op een kantoor. En daar ervoer ze het arrogante meerderheidsbesef en de brute instinctieve haat van vele normalen voor mensen als zij. Om mensen, waartoe zij behoorde, werd gelachen, er werden fiolen van verachting over uitgestort. Hoewel zij bemerkte, dat een enkele beschaafde collega in zulk een conversatie geen genoegen vond en zich eraan onttrok, deden de spot en de verachting der anderen haar pijn. Om zich niet te verraden, zei ze geen enkel verdedigend woord, en vond dat tegelijkertijd hinderlijk laf.

Een dame was er, die veel mensenkennis bezat en Hansie waarschijnlijk bij zulke gelegenheden had zien blozen of verbleken. Hansie was uitgegroeid tot een meisje van twintig. Ze had geen charme voor de 'heren'. Ze leek dor, koel. Toch kon ze zo 'sehnsüchtig' wegstaren van achter haar bril. Wat zou die Hansie wel bezielen, dat stille onvolwassen en

toch rijpe meisje? De dame begon te experimenteren. Ze lachte Hansie met gloeiende ogen toe, ze legde al pratend een hand op Hansies arm, ze boog zich over Hansies bureau zodat Hansie een kloppende warme hals en zacht opglooiende borsten binnen haar bereik zag. Hansie wantrouwde de dame. Haar bloed stond in brand, zodra de dame op haar listige brandende wijze naar haar keek, maar tevens was ze bang, bang. Ze had wel kunnen bidden om sterkte. Ze ontliep de dame hoe ze maar kon.

Op een dag ontmoetten Hansie en de dame elkaar onder vier ogen in het magazijn. Plotseling staan ze oog in oog, vlak bij elkander. De dame lokt het uit, en Hansie bezwijkt. De dame schreeuwt 'Ben jij gek...', en scheldwoorden. In een flits begrijpt Hansie: de valstrik! - Anderen horen het en lopen toe. Een wilde haat pakt Hansie. Ze gilt en snikt. Ze verdedigt zich, haar stem slaat over; ze beschuldigt: 'Ik ga onmiddellijk naar de directeur!' De chef komt tussenbeide en sust en weerhoudt haar van een beklag. Tenslotte is de dame veertig en zij twintig. Zij laat zich sussen, maar zegt nog onverzoenlijk dreigend: 'Pas op jij, in 't vervolg, ik sta voor niets.'

De dame, overbluft, druipt af in machteloze woede.

Deze belevenis was een belangrijke bijdrage tot de groei naar de volwassenheid. Onze heldin voelde zich plotseling bevrijd en sterk. Het was of ze wolfstanden had en wolfsklauwen. Kom maar op als je durft! Benader mij eens, beledig me! Dan zal ik jullie in stukken scheuren, tuig!

Dit is de geschiedenis van een grote-stadskind.

Er zijn zeer veel meisjes in een grote stad, die zich door een vrouw laten begeren en liefhebben. Zulk een vrouw heeft of geld of geest. In de meisjes waarvan sprake is gebeurt zoiets als kortsluiting tussen de polen 'lichamelijke bevrediging' en 'waardering van geld of geest'. Ze gaan zelfs vaak (in

geval lichamelijke bevrediging-waardering geest) van zo'n vrouw houden. Maar ze krijgen haar niet lief. Je voelt dat jij het nu nog bent, nu nog, - maar morgen? De eerste de beste man, al zou hij in jouw ogen een paskwil zijn, zou haar wezen op die bijzondere wijze kunnen treffen, waardoor zij inderdaad gaat liefhebben. En dan behoor jij te wijken, met begrip en zonder wrok.

Hansie leerde dat aan Lina. De kortsluiting in Lina stond op zeer hoog peil. Zij zei: 'Ik vraag nog wat anders van 't leven dan jou, hoewel ik nu bij niemand liever zou willen zijn.' Hansie had de overtuiging der min-bedeelden: 'Wat zou ik nu nog meer verwachten dan jou.' Zij was gelukkig. Zij vond een thuis in haar welmenende vriendschap en in haar milde toegeeflijkheid. Een passie was het ook niet van Hansies kant.

Toen 'de' man in Lina's leven kwam, was het voorbij. Het kon niet meer. Desondanks verloren zij elkaar en misten zij elkaar. En zij spraken af in een café. 'Ik hou nog van je,' zei Lina, 'maar hij is meer.' Zij zaten tegenover elkaar. Hansie keek haar aan als een veroordeelde. 'En wij zijn geen mensen die schipperen mogen,' zei Lina. Hansie reikte haar over de tafel de hand. Daarna bracht ze Lina naar de tram en ging naar huis. Ze liep weer zoals vroeger, vereenzaamd met gebogen schouders en met verdoolde blik. Ze botste telkens tegen iemand op. Sorry! Sorry!

Dit is de korte geschiedenis van het geluk.

Waar twee bijeenzijn in een wederzijds waarachtig ja, zijn alle problemen opgelost. Daar is geen besef van uitzonderlijkheid meer, geen noodzaak tot strijd met een wereld die niet accepteert, geen angst meer om een hachelijk geluk. Daar is die liefde plotseling 'normaal', argeloos, geheim, en goed, intiem. Niet uit vrees bewaken we zorgvuldig ons geluk, maar om het hoog te houden, ver buiten, hoog boven het begrips- en smakeloze commentaar der wereld.

De 'wereld' rekt ons dat, hopelijk, niet aan, waar zij toch voordeel trekt van elk gewoon, harmonisch en gelukkig mens?

Droom in oorlogstijd

Men vindt in Holland veel dijken. Ze banen zich fors, monotoon en eindeloos een weg door de lage polders of liggen in stenen rust langs de rivieren. Aangelegd vanuit dorre technische overwegingen, hebben ze zichzelf een ziel geschapen en daardoor leven ze ondanks hun stenen stilte, en daardoor zwijgen ze en komen ze niet tot spreken tegenover de een en leggen ze in grote taal hun geheimen open voor de ander. En daardoor ten slotte boetsen ze veel van hun eigen wezen in dat van de mensen waarmee ze leven en zich verstaan. Dokter Van Dries bijvoorbeeld is een man, geboren en getogen tussen dijken. Hij weet hoe de dijk langs zijn huis de verten tussen twee horizonnen meet, naar links uitkijkt op een smal, naar rechts op een breed polderland. Het smalle polderland loopt op een tweede dijk uit, die 's zomers met de voet in grasland en 's winters soms tot aan de borst in het wild wassende water staat van een rivier. Dokter Van Dries is nu zo'n man voor wie dit landschap met z'n dominerende dijken zijn grote taal spreekt. Niet zelden zwaait hij een der vele ramen van zijn huis open en kijkt hij de verten langs, schijnbaar met doelloze blik. Maar in hem leeft dezelfde tweespalt als in het wezen van deze machtige betonbaan, waarover de wind valt in remloze vaart en de regen spoelt in monotoon gezang. Trouw en zwerflust botsen in hem op elkaar en vormen een tweedrachtige eenheid, die hem stil en melancholisch maken kan, die hem tot strijd noopt, tot een houding van forse monotone plichtmatigheid terwijl een heimelijk en onbestemd verlangen heen zwerft en geen doel kan vinden. Soms denkt hij aan de bergen van het Noorden, of aan een zuidelijk blauw meer, of aan een grote stad waar

nachtfeesten de zinnen uit hun ban rukken, of aan een vrouw die hem nog één keer, voordat hij oud zou zijn, tot een brandende passie verdoemen zou. Maar zoals de dijk in machtige monotone verstarring voor zijn huis ligt en daar blijft, al zwerft ze ook twee onbestemde horizonnen uit, zo zal de man aan 't open venster enkel zwerven in de droom. Soms lijkt hem die verbondenheid aan dit rauw oord een satanspact: wanneer de wind fluit over de gladde weg en grote wolken aan de lage lucht in flarden scheurt: wanneer de regen van die weg een spiegel maakt waarin het beeld weerkaatst wordt van een jammerlijk leeg firmament: wanneer de nachtvorst groot en stil de ijsbriljanten opzet aan het gras, de heesters, en dit oord een bruiloft schijnt te vieren zonder geluk. In het begin riep hij dan wel zijn vrouw, en samen, met de armen in elkaar geschoven, schouwden ze die grote eenzaamheid, waarin een storm doolde, een regen viel in radeloze val, een feest gevierd werd, feeëriek, beklemmend stil. Maar later riep hij haar niet meer. Ze zat beneden, las, of handwerkte, en luisterde naar Dolf, de ondergedoken student, die trager, cynischer betoogde naarmate zijn hart feller sloeg en groter passie borg. Zij, Dina, glimlachte dan soms geamuseerd: haar ogen hadden een verstrooide blik. Ze koos een nieuwe draad, handwerkte voort en ging ternauwernood vaag in op zijn betogen. Haar levenssfeer was goed en rustig en had heldere contouren. De zijne vloeide uit tot in de schaduwen der onbegrepen eenzaamheid: dat was zijn jeugd. Soms speelde Dolf piano. Bij een prelude van Chopin hield Dina beide handen stil in de schoot en luisterde met weke aandacht op haar bleek verstandelijk gezicht. Een droom, die vaag bleef, ging er in haar om. Dat was voorbij gelijk als Dolf het slotakkoord had aangeslagen, opstond en haar zijn gezicht toekeerde, stroef en zakelijk. Hij zei: 'Ik kan niet zingen, beter vloeken.' 'Kom, kom,' antwoordde ze, 'je speelt zo mooi,' en handwerkte weer voort. Zodra Van Dries boven de ramen sloot en naar beneden kwam, ging Dina thee schenken. Haar verstrooidheid maakte plaats voor

spanning, haar gebaren werden bezielder en doelmatiger, haar blik oplettender, haar stem een timbre lichter. 'Erik,' zei ze, 'thee?' Hij kwam de kamer in of hij er een toevallige bezoeker was, zonder gemeenzaamheid en aarzelend. Het alleen-zijn kleefde hem nog aan. Langzaam, sluipend, als bij een chronisch invreten, werd elke avond wijder, duisterder en eenzamer. Soms kwam zelfs Dina al naar boven om te zeggen dat de thee wachtte, zolang, zolang toch al. - Het scheen alsof hij haar vergeten had. Neen, dacht hij, dat toch niet. Hij glimlachte en liep dan achter haar de trap af met de blik bewust aanhankelijk gericht op haar mooi glanzend haar. Beneden ging hij in zijn stoel zitten en greep het boek dat hij aan 't lezen was, maar zei: 't Is bijna storm buiten en lichte maan.' De student nam hem aandachtig op en vroeg zich af waarom hij vriendschap, bijna eerbied koesterde voor iemand, die zich zo primair van zijn gevoel bevrijdde: want hij wist wel zeker dat de man, toen hij naar buiten staaarde, de maan gezien had als een losgeslagen lampion, de wolken als een horde duistere nomaden waar hij graag had bijbehoord. Hij zag hem peinzend over zijn boek gebogen, zag zijn ogen dwalen over het tapijt, zijn sterke vingers rusteloos een mars slaan op de leuning van zijn fauteuil. Toen keek hij vragend op en de student grijnsde behaaglijk zelfbewust, stond op en bracht hun jekkers uit de gang.

Buiten, in 't verscheurde maanlicht, pal tegen een flakkerende storm op, liepen ze de dijk langs, met de handen in de zakken, met gebogen ruggen, hun gezichten gretig op de wind gericht, die al hun luide woorden wegrukte alsof ze er nooit waren. En dat gaf aan hun beweringen het anarchisme van de droom. 'Dina,' schreeuwde Dolf, 'lacht enkel maar als ik betoog dat jij veel eerder individualist dan vaderlander bent.' Erik riep: 'De vrouwen lachen als ze het niet weten.' 'Dina,' schreeuwde Dolf, 'heeft weinig muzikaal gevoel, ik heb het haar gezegd.' Erik riep: 'Ik dacht, alleen maar niet geschoold.' Maar heel zijn aandacht was voor de horizon

waar zoeklichten de duisternis in boorden en in statig zwaaien elkaar zochten en uiteenweken. ‘Kijk, daar,’ riep hij. ‘Dina,’ schreeuwde Dolf, ‘is zeldzaam kalm als er geschoten wordt: ik vraag me af of mannen niet nerveuzer zijn dan vrouwen.’ Erik hield de zoeklichten in 't oog en riep: ‘Een dwaas bedrijf, zo'n oorlog, groots van dwaasheid, maar dat kan je vaak van 't hele leven zeggen.’ Toen stak Dolf de vuisten op en schreeuwde met verbittering: ‘Je doet of je erboven staat. Ik ga eraan kapot, aan dat bedrijf. Wat leef ik nu?’ Erik reageerde met korte overpeinzing: Leven? Achteraf zal je ontdekken dat je leefde tot in je fijnste vezels toen je een balling was in eigen vaderland, een eenzame, een machteloze oproerling met ordinaire puistjes in je jong hartstochtelijk gezicht van onbevredigdheid. Dolf schreeuwde: ‘Jij, jij hebt je leven al gevormd. Maar ik, ik moet dan nog geloven in mezelf en in mijn toekomst: dat leven van mij is een tantalusbeker en ik stik van dorst.’ Erik glimlachte het duister in, maar in zijn hart vond deze hartstocht een bezeerde weerklank. ‘Wacht maar,’ riep hij, ‘tot je nog eens een dronk te pakken krijgt: dan krijg je nadorst en dat is nog anders.’ Wild sloeg de wind, de maan gleed schuil achter een horde zwarte wolken en er heerste een volslagen duisternis. Ze hoorden niet dat hun daar iemand tegemoetkwam, Gerhardt Brehm, een doodgewoon soldaat, met zware spijkerlaarzen, met een armzalig en vereenzaamd hart, met dronken ogen troebel van verbittering. Gerhardt Brehm nu botste tegen Dolf op, zei niet Verzeihen Sie, maar knipte een lantaren aan, greep hem bij de revers en gromde: ‘Besser rechts halten, du Lump.’ Die hand om zijn revers, dat was het onverdraaglijke. Hij sloeg die weg met een beledigd gruwend gebaar, gestuwd vanuit zijn gram. Maar Gerhardt Brehm balde zijn weggeslagen hand tot een steenharde vuist, sloeg hem in het gezicht en trok onmiddellijk zijn dolk. Het blauwe lemmet glansde maar een seconde in het lantarenlicht. Erik dacht niet na: het was die opgeheven dolk die zijn beraad, zijn tact afsneed. Hij wist, hij kon maar een keer

toeslaan. En hij deed het, fel, verwonderlijk nauwkeurig, blindelings maar instinctief. Gerhardt Brehm lag roerloos uitgestrekt op de betonnen grond, en zijn lantaren aan de koppelriem oogde naar boven als een gevallen ster. De wolken scheurden op dat ogenblik uiteen, er kwam wat maanlicht staan op de verslagene. De wind hield even stil en luisterde naar een gebroken snikkende ademtocht. 'Erik.' Dolf greep zijn arm, liet hem weer los, hurkte schichtig naar de grond, knipte het licht van de lantaren uit en drong toen weer op Erik toe. Hij hield hem zijn gezicht toe, jongensachtiger dan ooit, en bang, en vol ontzetting. 'Kom mee,' zei hij, 'kom mee.' Een windvlaag stooft langs hem voorbij als een bezetene, en sloeg die woorden het luchtruim in. Erik hief de hand waarmee hij manslag had gepleegd werktuiglijk op en raakte even de gezwellen mond aan in dat panisch bange bevende gezicht. 'Haal de brancard,' zei hij. 'Vlug,' riep hij kort en hard. - Alleen met Gerhardt Brehm hurkte hij naast hem neer en haakte de lantaren los. Hij liet het licht schijnen op de krampachtig gespannen kaak, hij trok de oogleden op en tastte voorzichtig langs de schedel. Toen knipte hij het licht weer uit, richtte zich op en staarde wachtend de polder in. Hij stond breed en duister, met een gebogen rug, en wachtte. Hij leek machtig, oud, een reusachtig waker in een duivelsoord, maar zijn hart klopte gejaagd en over zijn gezicht trok een verschrikkelijke koude die van binnenuit kwam. De wind speelde met de wolken, een ruw en hevig spel, de maan speelde op haar beurt met die twee daar op de dijk, een spel van sluipend en verraderlijk beschijnen. En het noodlot speelde roekeloos een kansspel met het leven van Erik van Dries, toen er een legerauto naderkwam, voorbijreed. Erik van Dries was echter roerloos blijven staan alsof hij alle overleg had uitgeschakeld en alleen ook juist dat noodlot over hem beschikken mocht. Hij staarde duister de polder in, voelde zijn hart en die verschrikkelijke kou van binnenuit. Hij verlangde, hij verlangde heftig naar de komst van Dolf, hij verlangde in een heftig smekend verlangen,

deze man daar op de grond te helpen, heen te dragen, te genezen. Hij verlangde dit dwaas noodlot te ontkennen, te verslaan. Hij verlangde dat het leven weer in godsnaam zo onschuldig werd als een half uur geleden. Hij verlangde dat de stervende niet sterven zou. Een wonder verlangde hij - net zoals een moeder uit de streek wier zoon gestorven was. 'Dokter, Christus heeft toch Lazarus doen opstaan, waarom ik dan niet mijn kind?' De dokter had de armen opgeheven in een machteloos gebaar, oratorisch nederig had hij gezegd: 'Wij mensen...' Toen kwam Dolf: hij stormde aan, zijn hijgen luider dan zijn stap, want hij was bang. Natuurlijk was hij bang, hij had toch heel een leven te verliezen, heel een leven vol beloften: hij moest zelfs nog leren daarin te geloven. Samen legden ze de man op de brancard, ze droegen hem naar hun groot huis beneden aan de dijk. Erik wist welke onuitgesproken wanhopige vragen de jongen, die daar voor hem liep, tempteerden: Is hij dood? Waarom zijn we toch niet gevluht? Waarom marcheren we recht op het vuurpeloton af? Waarom, Erik, heb je Dina niet inniger lief? - Erik antwoordde: 'Heel die geschiedenis is mijn zaak, snap je dat, wat er ook zou gebeuren.' Dolf wierp het hoofd wild achterover als in een nieuw protest, maar zweeg. Zijn dun blond haar woei op de wind. In zwaar gedragen tred liepen ze voort, de een voorop en Erik volgende, van hem gescheiden door de baar: hun stappen kregen monotone regelmaat en de betonnen dijk maakte een lied daarvan, een dof en heilloos obsederend lied dat nooit meer zwijgen zou zelfs al hield het nu op, voorgoed. De wind raasde voorbij, de maan drong in een wak en keek bleek starend toe. Het lied van hun marcheren klonk onversaagd. Luidop, ritmerend, dreunend. Straks, thuis, dacht Dolf, hoor ik dat nog, en morgen nog, en overmorgen nog. Zweetdruppels gleden in zijn ogen. Erik dacht: Ik doe de jongen wel wat aan. Ik trek een kerf in zijn hart zoals ik er al een paar heb. Die wandeling vergeet hij nooit. Zo zijn er dingen die je nooit vergeet. Soms doe je of je ze vergeten hebt. Zweetdruppels gleden in

zijn ogen. Soms zijn herinneringen zwaarder dan het torsen van een dode. -

Dina opende de buitendeur. Ze week opzij om hen voorbij te laten gaan. Haar blik zocht die van Erik, gretig en vertrouwend. Erik keek haar aan en lachte enkel met de lippen. Toen keek ze hem na de gang uit naar de spreekkamer, en in haar blik ontkleurde alle spanning tot een machteloze vrees. Haar armen hingen slap langs haar neer. Zo stond ze, een verwaald en weerloos schepsel, als zijn liefde haar maar even losliet, als zijn leven zich maar even voor haar afsloot en een avontuur alleen doorvocht. Ze kende zijn gezicht nog beter dan de liefde die ze ervoor koesterde: een dapper, mannelijk gezicht, niet mooi, niet helemaal van haar, nooit helemaal gelukkig en nooit ontevreden, maar het kon, met dode ogen en een glimlach als een berst, zoveel vereenzaming verraden dat ze nutteloos, teveel werd. En, mijn god, ze moest hem kunnen liefhebben en bijstaan. Zou het om een ander zijn dat hij zou lijden? Kom, mijn liefste, in mijn armen, huil en vloek en schreeuw om haar. Hij deed het niet, hij streelde haar vertroostend over haar zachtglanzend haar en keek haar aan met dode ogen en een glimlach als een berst. 'Dina,' riep Dolf. Hij riep met zachte schorre stem. Ze liep hem tegemoet en zag hoe moe hij was, dat hij wel huilen kon. 'Ga zitten,' zei ze inde huiskamer, 'vertel het maar.' Hij hield het hoofd omhoog, want zij bleef voor hem staan. Hij keek met angstige ontzette blik omhoog. 'Dina,' zei hij, en zijn oogleden, zijn kauwspieren, zijn adamsappel trilden, 'hij is dood.' Ze staarde op hem neer met strakke ernst: 'Wees kalm, beheers je toch in godsnaam, je moet toch nog vertellen hoe dat dan gekomen is.' Hij strekte de handen uit en greep de hare. Ze liet dat willoos toe. 'Vertel,' zei ze. Haar stem was klein en smekend, maar haar ogen waren strak. 'Dina, Dina,' fluisterde hij even stil als zij, 'wij hebben hem gedood. Neen, niet zo schrikken, Dina, het was een ongeluk. Wij hebben ons verdedigd en dat liep verkeerd.' Het was alsof haar hartslag even kwijnde, strompelde, en nu achter zichzelf moest aan-

jagen. Haar lippen werden koud, haar knieën zwak. Ze was wel graag gaan zitten als die jongen haar niet met zijn harde handen vastgehouden had. Haar ogen, waarin de pupillen schenen stil gezet, bleven star in de zijne. Eindelijk zei ze: 'Maar ik begrijp het niet, dat is te erg, zoiets begrijp ik niet.' En roerloze pupillen. 'Dina, Dina, kijk niet zo. Toe Dina, luister je?' Hij rukte uit de stoel omhoog, trok haar aan beide handen dicht naar zich toe en fluisterde: 'Maar niemand heeft er iets gezien, begrijp je, Dina, niemand. Alles kan nog goed komen, nietwaar Dina? Alleen, we moeten nu dicht bij elkaar blijven en elkaar helpen en beschermen, Dina, Dina...' In haar ogen brak de verstarring; duister, waakzaam werd haar blik. Vastberaden wong ze haar handen vrij. Ze liep toen naar de kamerdeur alsof ze Erik roepen wou, of tegemoet wou, kwam terug en zei met zachte duidelijke stem: 'Heeft geen van jullie er ook aan gedacht, hem daar te laten op de dijk?' Ze stond meer dan twee meter van hem af, ze zond een duistere waakzame blik naar hem en wachtte. 'Ik,' zei hij beklemd, 'hij niet.' 'Hij niet,' herhaalde ze, keek op haar saamgehouden handen, draaide nadenkelijk de trouwring aan haar vinger om en om, en scheen te glimlachen: het was de glans van een vertedering. 'Hij niet, natuurlijk niet,' zei ze, 'de man was immers nog niet dood.' Daarop ging de student recht in zijn stoel zitten: 'Zelfs als hij dood geweest zou zijn. Dacht je dat hij de gehele streek zou wagen aan een represaille?' 'Neen,' zei ze, keek op en glimlachte. -

Op dat moment kwam Erik binnen. Hij ging aan tafel zitten, legde de beide handen weerloos op het tafelblad en keek met een merkwaardig vervulde blik stil voor zich uit. 'Je weet het, Dina,' zei hij zacht, waarop ze naast hem kwam en met een droge hand over zijn voorhoofd streek. 'Je bent bezweet,' zei ze, 'hoe ik daar mee aan moet, weet ik niet,' vervolgde hij en bleef maar voor zich uit staren, 'verdomd, ik weet het niet.' Dina liep naar een muurkast, haalde een fles te voorschijn en schonk hun glas dat ze in één teug ledigden.

‘Als ik maar wist hoe ik daar nu mee aan moet,’ zei hij bijna dromerig, ‘weet je, de man was dronken. Met een greep zou ik dat mes al uit zijn vuist hebben gedraaid. Noodlot. Weet je, ik heb hem niet gedood, hij is beroerd gevallen. Maar wie gelooft dat nu, dat vraag ik je.’ Hij hield Dina zijn glas voor zonder haar aan te zien: hij ledigde het weer in één dorstige teug. ‘En bovendien, wat wil ik,’ ging hij voort, ‘niets, niets, alleen dat jullie je er buiten houdt.’ ‘Erik,’ zei Dolf. Hij boog zich over tafel naar hem toe en drong zich voor zijn blik. ‘Dat kan natuurlijk niet, het is mijn schuld.’ Erik scheen te ontwaken, hij keek de student met bijna naïeve bevreemding aan en zei: ‘Er is geen schuld. Soms gebeurt er iets dat fout wil. Schuld? Alleen, je draait er wel voor op alsof je schuld zou hebben, maar dan ik alleen, dat is genoeg.’ En daarop glimlachte hij bitter en keek op zijn handen. - ‘Erik,’ zei toen Dina. En ze begon met harde stem: ‘Zo gaat het niet en kan het niet. Ben je nou gek? Wil je met je leven boeten voor een ongeluk? En besta ik dan niet? Je moet er wat op vinden, begrijp je me? Erik, laat me je houden...’ Ze stond voor de tafel, boog zich smekend naar hem toe, maar vond zijn ogen niet. Haar bleke smekende gezicht bleef eenzaam, de passie en de angst in haar smekende ogen bleven eenzaam. Dolf rukte uit zijn stoel omhoog, hij liep de kamer af en aan, een tomeloze woede rees er plotseling in hem. Bij de tafel hield hij stil, strekte een arm uit en zei heftig: ‘En dat gaat dan om een Hun. Het gaat hier niet om Erik, niet om Dina zelfs, maar om een Hun.’ Erik trok de handen van de tafel weg en schudde moedeloos het hoofd. ‘Hij heet Gerhardt Brehm,’ zei hij. ‘Erik,’ zei toen Dina weer, en anders niet. Maar haar gezicht was nu nog bleker dan zoëven en haar mond begon te trillen. O, ze wist zo zeker dat ze hem niet vast zou kunnen houden als het noodlot zich tussen hen beiden schoof. Ze wist zo zeker dat ze zonder hem niet verder kon. Ze greep een stoel en zette zich dicht naast hem neer. Ze leunde stil tegen hem aan en huilde met gesloten ogen, zonder geluid. Zijn hand begon werktuiglijk over haar zacht haar te strelen,

haar zacht glanzend haar, daar hield hij van. Ze huilde. En ze hoorde Dolf de kamer uit lopen en in de gang zijn jekker aantrekken. Ze hoorde hem al aan de buitendeur toen ze begreep dat ze hem niet mocht laten gaan. Ze riep zijn naam en in de vestibule hield ze hem met beide handen aan de schouders en haar armen gleden toen zelfs om zijn hals. Ze keek hem aan zo van nabij als dat nog nooit gebeurd was. Hij zag haar ogen met de teer gekleurde irissen en de wat ruwe oogharen zo duidelijk dat hij een roesgevoel kreeg zelfs boven de eenzaamheidspijn van zijn hart uit. ‘Waar wou je heen,’ vroeg ze gedempt, hoewel ze 't wist. ‘Laat me,’ antwoordde hij fluisterend, ‘ik kan het beste weg, laat me.’ Maar smachtend bleef hij staan met bei haar armen om zijn hals en met haar ogen in de zijne. ‘Neen,’ zei ze, ‘beloof me dat je dat niet doet. Doe niets buiten mij om, beloof me dat.’ Hij staarde smachtend in haar zo nabije blik. Ze trok hem naar zich toe en kuste hem...

De nacht was ondertussen rustiger, volkomener geworden en lag roerloos, bijna windstil, maanbelicht over dijk en polderland. Er was nu iets van plechtigheid en leegte in die nachtwereld alsof die wachtte, zonder ongeduld, en vanzelfsprekend, op een daad. Een dichter zou er voelen dat het een gedicht moest zijn: een man als Erik zou er slechts zijn lege handen voelen, zijn vol hart, en zwijgzamer dan ooit, zijn raam weer sluiten en zich wat verlorener dan eerst bewegen tussen een tekort en een verzuim. De nacht stond roerloos om het huis. Erik sloot zorgvuldigde gordijnen en geen lichtstraaltje verried dat hij alleen nog waakte. Hij alleen nog waakte in dit hart van nacht, dit hart van noodlot, van nu wijs, dan dwaas bespiegelen over het leven dat breken kon als een grof ingegooide ruit. Hij zat aan zijn bureau en voor hem lag een brief. Dat was een brief die hij op Gerhardt Brehm gevonden had. Hij had hem twee keer gelezen, rustig en aandachtig. Nu stonden die woorden van een vrouw aan haar geliefde in zijn ziel gebrand. Hij steunde met zijn ellebogen op zijn bureau, legde het voorhoofd in zijn handen en

zo bleef hij zitten, urenlang. Want ook naar Gerhardt Brehm, die bijna binnen armbereik op een brancard lag, hoefde hij niet om te zien: die kende hij zo goed, diens beeld was hem zo hevig in de ziel gebrand dat de herinnering daarnaast aan wie dan ook scheen te vervagen. Gerhardt Brehm kon nauwelijks rechten doen gelden op een aandacht, die zijn wezen aan vergetelheid ontrukte. Hij lag stil gestrekt op de brancard, de armen met de plumpe handen naast het lichaam, het gezicht omhoog. Hij lag daar, grof, onschuldig, en ontzaglijk bot en koppig in de starheid van de dood. Drie mensen wisten er van hem, drie mensen ieder met een hongerend gevoelig levend hart, drie mensen die het leven wilden grijpen als een noodboei en een prooi. Grof, onschuldig, bot en koppig heerste hij in starre tirannie: hij drong in hun besef als een obsessie, dreigde hun wanhopig hongerende harten met de dood en sloeg hun weerstand tot gelatenheid. De student lag op zijn bed, geheel gekleed, en met de handen onder 't hoofd gevouwen. Hij staarde in de duisternis. Terwijl hij in zijn borst de radeloosheid voelde van verzuim, zag hij als met een visionaire blik de ogen van een vrouw. Hij vroeg zich af of hij nu toch het vuurpeloton moest tegemoet snellen, en of die zoen geen meelij was geweest. Hij was zo jong; zo jong, dat hij, als hij het moeilijk had zijn eenzame gezicht wel aan een moederlijke schoot had willen drukken. Zijn gezicht was nat van tranen. - De vrouw lag in het echtelijk slaapvertrek, alleen. Er brandde een klein nachtlampje. Ze lag mat uitgestrekt, de ogen starend open, en ze luisterde. Haar luisteren was toegespitst op het geringste vaagste geluid. Ze hoorde dat hij nu moest stilzitten aan zijn bureau, het voorhoofd steunend in de handen. Ze wist precies hoe hij erbij zat als het noodlot dreigde toe te slaan. Ze wist precies hoe diep dan wel zijn ogen lagen, hoe verstild die mond was, hoe zijn schedel en zijn schouders en zijn rug zijn eenzaamheid hard en massief belijnden. En ze kon hem niet benaderen, niet bij hem komen. Ze had hem ontzettend lief. Ze had hem lief met een fatale overgave. Deze liefde had haar ge-

zicht besneden tot een zeldzame camee waarin de waakzaamheid overvleugd lag door een nauw speurbare angst, waarin het geluk te strak stond en de passie te ingetogen. Het was zeldzaam en gevaarlijk juist die man te krijgen die je liefhad, zeldzaam was dat, van een heilloze uitverkorenheid. Ze leefde naast zijn leven als een begenadigde terdoodveroordeelde. En eenmaal scheen het lot die gratie bijna te herroepen: toen daar een ander kwam met blonde haren en een zinnelijke stem. Nu kwam het noodlot anders, verbeterener, als een orkaan, niet sluipend, invretend, een leed van maanden, maar verdovend, als een slag. Nu was er werkelijk geen redding mogelijk, ze wist, ze voelde het, ze zag het visionair. Ze hoefde zich niet voor te bereiden op de dood, die in haar ziel geschreven stond. Al wat zij deed was dit aanhankelijk en strijdbegeven luisteren. -

En in de stilte van die nacht begon een lied, nu hees en fluisterend, dan oplaaiend tot ijl en canailleus geluid. Maar noch de vrouw, noch de student konden het horen. Alleen maar Erik, die het hoofd in beide handen borg en voor zich uitstaarde, die hoorde het. Hij voelde het traag bonzen van zijn hart, terwijl zijn luisteren achter dat lied aanzat als achter het heilloze lokken van een sirene. Het lied leunde soms vlak aan zijn traag bonzend hart en fluisterde hees van verlangen woorden die in zijn bloed sprongen en die hij daardoor nooit meer vergeten kon. Dan vluchtte het lied weer en lachte met hoge trillers of riep zijn naam, luid en rauw. Eerst waren het woorden uit de brief, die voor hem lag die het lied droegen: Duitse woorden, zoet sentimenteel, bombastisch groot: Du Junge, du bist nie allein, ich bin für ewig dein, im Leben und im Sterben. Erik stond op en keerde zich naar Gerhardt Brehm. Nuchter keek hij de dode aan; het lied hield even stil. Een massa-mens, maar toch had hij een vrouw ontmoet met wie hij groot en uitverkoren was geweest, een vrouw met wie hij 't leven had beheerst, genoten en doorleden als een demon en een martelaar, met wie hij 't leven had geraakt in z'n meest aardse bloedrode kern. Dat

was rechtvaardig van het lot. Al was een leven nog zo simpel, nog zo eng, zo bot, de passie kon het de sensatie der volkomenheid bereiden. Eriks blik zocht toen de handen van die Gerhardt Brehm. Zijn eigen handen waren sterk, donker behaard, met gladde korte nagels. Hij verschilde in elk opzicht van die Gerhardt Brehm, hij met zijn brede voorhoofd, zijn beheerste mond. Hij was gevoelig, maar verstak dat achter evenwichtigheid. Hij had ambities nagestreefd, verloren en verlangens uitgedroomd, en hij was vijfenveertig jaar. Hij leefde meestal met het vage knagende besef, dat er hem iets ontgaan was. Maar wat was dat dan? Waarom had hij niet werkelijk gelukkig kunnen zijn? Hij hield van Dina, zonder Dina zou hij nooit gevoeld hebben wat liefde was. Vaak werd hij overrompeld door het besef van haar beveiligende en ontroerende aanwezigheid in zijn bestaan, wat zijn hart warm maakte. Hij was een eenzaam man met een warm hart. En plotseling ving hier het lied weer aan. Het zong een zomer in de herinnering terug, een tuin in zon, een vrouw met blonde haren en een vreemde hese stem, een blik die snel en zinnelijk de zijne greep. Het lied zong breed en obsederend uit: een vrouw met blonde haren, blank gezicht, een vrouw die blond en blank rondwaarde in het rood van een onstilbare begeerte. Een vrouw die vele stemmen had, een om te fluisteren, een om te zingen en een om te schreeuwen, luid en rauw: een hees gefluisterd liefdewoord, een rauw geschreeuwde uitdaging. Het lied zong voort. Een blonde vrouw die fluisterde dat ze hem liefhad en hem kuste met een hartstocht gelijk aan de zijne. Voort ging het lied. Een blonde vrouw die met haar mond de zijne raakte tot diep in zijn bloed, met armen die zijn eenzaamheid afperkten tot een volmaakt geluismoment. Voort ging het lied. Het zong zijn naam, getoonzet in haar passie, in haar tederheid, in haar verwijt. 'Erik,' hees gefluisterd: 'Erik,' luid en onbeschaamd: 'Erik,' rauw, een kreet vanuit het bloed. - En 's nachts verliet hij schuw zijn bed en ging hij voor het open venster staan. En achter hem lag Dina, met gesloten ogen en

weerloze mond. Ze deed alsof ze sliep, maar haar gespannen luisteren stond achter hem, deemoedig, heftig zwijgend. Achter hem lag Dina, als een zieke. Het was of hij haar doodde, behendig, in sluipmoord, als een gifmenger. Neen. Erik was nu Erik zelf niet meer. Erik is nu demon en ook martelaar: hij woont in die bloedrode kern der aarde en zijn wezen is gebonden aan een stem. Bij Dina is hij demon, bij de ander martelaar. Dina sterft aan hem, hij aan de ander. Kijk, hoe hij voor dat venster staat en de door maan belichte dijk opstaart. De dijk is smal en ernstig als de oprechtheid zelf, en Erik voelt zich een verstotene doordat hij dubbelspel speelt. Hij staat aan dat venster, diep bezeerd om Dina, en bezeten door zijn hartstocht voor een ander. En hij staat daar om een weg te zoeken even smal en ernstig als de maan belichte dijk. Maar hij vindt een droom: Hij ziet de ander aankomen en stilhouden: hij ziet haar blonde haar, haar mond, haar lichaam onder een joyeuze zomerjapon: hij kent haar antwoord op zijn onverzadelijk verlangen: dan roept ze zijn naam: en dan ademt ze rustig, breed als in de slaap en zegt een enkel woord op elke ademtocht: Ik heb je lief... Maar Dina is rechtop gaan zitten. 'Erik,' zegt ze stil. Hij keert zich naar haar toe. Haar blik is duister van vereenzaming, de zijne van verlangen. Haar gezicht is weerloos van verdriet, het zijne van fataal verlangen. 'Erik,' zegt ze stil, 'ik heb je lief.' Hij zwijgt. Ze grijpt zijn hand, teder en moedeloos. 'Zal ik weggaan, Erik?' Somber kijkt hij haar aan en moedeloos streelt ze zijn hand. Het maanlicht streelt haar gezicht. 'Neen,' zegt hij, 'je moet nooit weggaan, want dat gaat voorbij.' Dan legt hij zich weer naast haar neer, en van haar afgewend verbergt hij zijn gezicht in 't kussen.

Erik van Dries hield dodenwacht. Aan zijn bureau gezeten hield hij dodenwacht. Eerst had hij voor zich uitgestaard met een abstracte blik alsof hij zijn verschrikkelijke dode had vergeten. Nu wendde hij het hoofd en keek naar hem. De dode was het middelpunt van het heelal. Bot, beklemmend roerloos lag de dode op zijn baar, en in het huis, en in de grote

nacht, en in het grenzeloze heelal. De dode was het hart van heel dat leeg heelal, van heel die nachtwereld, en van dit huis, en ook van de gedachten die er om zijn baar slopen. De dode was de kern van noodlot die het hart des levens vormt. De nachtwereld was als een grote dromentuin, het leven als een bron van groot en veel verlangen: in de diepste diepte van die dromentuin en op de bodem van die bron vond je het noodlot, gruwelijke kern van waarheid: wee hem die na deze gruwelijke vondst zijn dromen verder spint. De dromentuin wordt nacht. De bron dood water - en die nacht is leeg en koel en wacht op daden, zonder ongeduld, zo vanzelfsprekend dat een dichter denken zou dat het om een vervullend lied gaat. Maar de man die waakt bij eigen slachtoffer is allerm minst een dichter: in zijn ziel zijn alle lust en daadkracht stil, dood water. Voor zijn strakke blik ligt als een tastbaar en verschrikkelijk symbool van noodlot deze dode. Alle haat die ooit een moordenaar kan voelen voor zijn prooi, voelt hij thans voor zijn slachtoffer. Bij leven vormde Gerhardt Brehm geen barricade tussen hem en alles wat hem lief was. Dina was hem lief, oneindig lief. Vaak werd hij overrompeld door het besef van haar ontroerende beveiligende liefde. Zo vaak en zonder aanleiding, als hij de dijk afreed of aan een ziekbed stond of huiswaarts keerde, en zijn hart werd warm. Hij was een eenzaam man met een warm hart. Hij haatte koud en driftig deze Gerhardt Brehm, bij leven dom, beperkt, en vaak beschonken; nu, als dode, zo almachtig en zo onverbiddelijk dat hij zelfs Dina kon bedreigen, Dina. Als de misdaad aan het licht kwam, zou zijn eigen lijden kort zijn, maar het peloton zou Dina's leven met zijn echo ongeneeslijk aanranden. Zij zou de derde dode zijn, bij leven, met gedoofde blik, anker-verloren dromen en een moedeloos verlangen naar vergetelheid. O, dacht hij machteloos en staaarde naar zijn vijand, als ik je nog doden kon... De overwonnen vijand lag stil in zijn blikveld, onaantastbaar, en wees alle wrok terug: of erger, dreef hem op zichzelf aan, eenzamer dan ooit, zodat hij panisch de handen tegen het

gezicht drukte. Toen leek hij de man die aan het doodsbed van zijn vrouw zat, met de handen panisch op het gezicht gedrukt, en schuld voelde: ze zou misschien geleefd hebben als wij, als ik... Maar man, er zijn nu eenmaal twee factoren buiten ons om: het noodlot en 'wie leeft maakt schuld'. Erik van Dries voelde altijd een kleine satisfactie als hij wijsgerig had getroost. Wie leeft maakt schuld. Wie weet dat beter dan hij zelf? Hij zat nu met op het gezicht gepreste handen en hij hoorde zuchtend en doordringend een melodie beginnen, een melodie als een van verre fluitende storm. 'Erik,' zei een hese stem, 'Erik, het kan niet langer zo.' De zon speelde door het gesloten venster, de zon legde een zonderlinge gloed op het zeer blonde haar. De zon gleed in de irissen van haar wijd smekend kijken en die irissen vertroebelden. De zon bescheen meedogenloos haar zinnelijke dromenloze mond. 'Erik, je moet kiezen.' Erik richtte zich op en steunend op een elleboog keek hij haar aan in bijna smartelijke aandacht. 'Kiezen,' zei hij zacht. Zijn blik peilde de hare zonder dat hij wist wat hij er vinden wou. Hij keek maar, en zij legde haar blik open, wijd en vorderend. Maar toen hij zwijgen bleef, sloeg ze de armen om hem heen en zei: 'Ik moet je niet alleen een middag hebben, maar altijd. Ik hou toch van je, Erik.' Inniger trok ze hem naar zich toe. 'Ik hou van je. Het kan niet langer zo. Je moet me niet meer heimelijk liefhebben, Erik. Daar ga ik kapot aan. Ik ben toch geen meid, je vrouw ben ik, nietwaar liefste, je vrouw.' Erik leunde dicht op haar toe, onder zijn smartelijke aandacht glansde haar wijd gespannen blik, haar dromenloos waakzaam gezicht. 'Erik,' smeekte ze. Hij wist dat hij haar liefhebben of antwoord geven moest. En zacht en smekend zei hij: 'Zij' - en hij bedoelde Dina - 'zij heeft me lief, en ik, ik hou van haar. Ik kan niet kiezen.' De blik onder zijn ogen werd merkwaardig donker, of die huilen ging. 'En ik?' 'Jij?' antwoordde hij zacht, meer niet. Hij wist dat hij nog nooit tevoren zo volkomen had begeerd. Maar later op die middag kwam hij welberaden, diep bewogen voor haar staan. 'Zeg me wat je

wil,' zei hij. Ze hief de ogen naar hem op en zei eenvoudig: 'Jou.' Hij zei: 'We konden geen van beiden anders, maar ik ben niet vrij, ik wil niet vrij. Daarginds bestaat er iets wat ik nooit prijs kan geven. Ik zou mijn eigen leven en het hare stuk maken als ik het deed. En eis je dat?' Ze glimlachte verachtend: 'Ik eis niets. Alleen' - en haar gezicht werd hard, haar hese stem hoger en rauw - 'jij kan dan ook niet eisen. Geloof je dat een ander me zou willen, even graag als jij? En grager nog? Er is een ander die me trouwen wil. Ik trouw.' Ze drong haar dromenloos gezicht vlak voor het zijne en herhaalde hees: 'Ik trouw.' Op dat moment verduisterde de blanke blonde vrouwenkop achter een ander beeld: Erik, zal ik weggaan? Woorden zacht gezegd, ogen zonder glans en vervaald van verstotenheid heel een teder mensen-gezicht. Hij wachtte totdat het eerste weer terug zou komen, hij zei prevelend en blindelings: 'Dat was dan 't laatste tussen ons.' Hij liep naar huis, hij met de lege dijk tot aan de horizon, een lege weg die trouw verankerd aan zijn woning rustte en terzelfder tijd voortijlde naar een verloren niet te hervinden avontuur. Hij stond aan 't open raam en mat de maanverlichte polder. Dichter was hij niet, hij zag geen schimmen aanglijden en in onvleselijke hartstocht smeken om de gunst van feeën geboren uit de liefde van de droom voor maanlicht. Erik was hij, een vereenzaamd man met een nauw te beheersen pijn in zijn verlaten bloed, met een warm hart en met een zakelijk verstand. Hij keerde zich van't venster af en ging naar bed. Breed, schuldig en vertroostend nam hij Dina in zijn arm -

Hier werd de stilte van de nacht verbroken. Zacht ruisen langs de trap, en tastend lopen door de gang. De deur ging open. De student negeerde Gerhardt Brehm, hij keek naar Erik, kwam binnen de lichtkring van de tafellamp en leunde tegenover hem op het bureau. Zijn ogen glansden koortsig en zijn lippen waren droog, zijn huid stond vaal gespannen over zijn kaken alsof hij maanden ziek en bang geweest was. 'Dina,' zei hij, 'slaapt niet. Ik zag licht onder haar kamer-

deur.' Hij rilde. 'Nooit zal ze meer slapen als jou iets gebeurt. Hou je van haar?' Hij reikte vorderend zijn hals naar voren. Erik zag hem slikken en de adamsappel op zijn keel bewoog daarbij nerveus. Erik zag zijn slechte huid, zijn droge lippen en zijn voorhoofd, jong en smal. 'Voor Dina,' zei hij en hij hijgde of hij achter adem was, 'voor Dina moet je je van dat ontdoen.' Hij wees met zijdelings gerichte duim naar wat er op de baar lag. 'Dat moet hier weg.' Hij plantte beide handen weer op het bureau, leunde nog dieper, overredender naar voren en keek hem verbeterd aan: 'Dat ben je toch wel met me eens?' - 'Kom hier,' zei Erik en een zacht gevoel doorstroomde hem. Hij liet de jongen naast zich zitten, greep hem bij de schouders, glimlachte en keek hem peinzend aan. Hij zag wat een enorme spanning er achter die ogen stond, ogen die een beetje uitpuilden en gewoonlijk zo ironisch, *dédaigneus* leken. 'Wat wil je,' zei hij zacht en nam z'n handen van die schouders weg, 'dat ik het in de tuin begraaft of dat ik het in de rivier gooi?' Daarbij monsterde hij zijn verzorgde handen. 'Want dat is toch wat een moordenaar zou doen?' De jongen hield even de adem in. 'Ik doe het,' zei hij en zijn stem klonk even zacht als die van Erik. Toen keken ze elkander aan en Erik sprak geen woord. De jongen kon echter dat groot begrijpend kijken niet langer verdragen en begon: 'Waarom niet ik? Van schuld wil je niet horen, maar dan was ik toch de aanleiding, dat weet je.' Erik schudde traag het hoofd. 'Nee,' zei hij stil, 'zover mag je niet gaan. Ik draag mijn lot en dat van haar, begrijp dat.' Zijn smal geëxalteerd gezicht verstrakte en zijn ogen werden kil en *dédaigneus*, bijna zoals ze dat gewoonlijk waren: 'Maar hoe denk je dan te doen?' 'Dat zal je zien,' zei Erik en zijn ogen waarden plotseling vertroebeld, als gegrepen door een visioen, de kamer rond. Hij keek naar het verstijfde lichaam op de baar, hij staarde voor zich uit, hij greep de brief van een verliefde vrouw aan Gerhardt Brehm die dood was, richtte daar zijn blik op en zei luider dan tevoren: 'Hier, een brief.' De student nam het papier uit die verdroomde hand,

keek erop neer met hooggetrokken wenkbrauwen en frommelde het plotseling uitdagend tot een prop, die hij op het bureaublad wierp. ‘Dat doet niets meer terzake,’ zei hij kort, ‘er bestaat geen Gerhardt Brehm meer, wij bestaan.’ Hij keek agressief naar dat verdroomde bleke gezicht daar tegenover hem. Hij trilde van verzet, maar kon zijn lippen en zijn blik goddank beheersen. Hij móést winnen. Als hij deze man niet redden kon, dan zou zijn hart verbloeden alsof hij het zelf was die zou doodgeschoten zijn. Het ging om Dina: Dina, die hem, als hij hier niet slaagde, zeker nooit meer zien wou, die hem machteloos zou moeten haten als het noodlot zelf. ‘Rücksicht overbodig,’ zei hij hard, ‘een Hun in leven is een massa-mens die zich laat paaien met een mooie uniform, een dolk opzij en een geweer. Een dode Hun is niets.’ ‘Rücksicht overbodig,’ zei hij fel, ‘een Hun in leven laat zich indelen in keurtroepen van dieven, moordenaars, sadisten en krankzinnigen. Een dode Hun is niets.’ ‘Rücksicht overbodig,’ ging hij voort als in hartstochtelijke litanie, ‘een Hun in leven rooft het vreten van de weerlozen, een Hun in leven handhaaft maar op één manier gezag, door moord. Een Hun in leven, ziek van minderwaardigheid, zoekt zelfbewustheid in zijn legendarische germanendom en rammelt jodenliefde uit elkaar. Een Hun in leven is een krankzinnige die concentratiekampen bouwt, zijn medeschepselen steriliseert en gijzelaars, onschuldigen, de besten, in z'n botte represailledrang tegen de muur zet. Maar een dode Hun is niets.’ Hij rukte overeind en liep met grote stappen naar de baar. Hij keek met weerzin naar de dode, hield de handen inde zakken en zei koud: ‘Dat heeft dan ook nog liefgehad, raszuiver liefgehad.’ Hij keek naar Erik. ‘Jij,’ zei hij, ‘denk jij aan Dina. Denk aan Dina.’ Erik bleef alleen. Hij glimlachte voor 't eerst sinds uren op een wijze die hem even van zijn noodlot vrijmaakte. Dat grote kind, dacht hij, dat speelt de opruier uit liefde. Toen betrok hij weer zijn dodenwacht totdat de morgen daagde, daagde als een schemering waarin echter accenten kwamen van de levende waakzame dag. Er kwam

een vroege auto langs, er kwam geluid uit de verspreide huizen langs de dijk, er kwam vervulling en bestemming in de tijd die onbewogen onweerhoudbaar voortschreed. Maar de nacht, die leeg en wachtend op die morgen was gestrand, had toch de daad die hij begeerde zien geboren worden: een besluit was er, een moedig mannelijk besluit: dat stond gelijk met het verhevenste gedicht -

Dina had meegewaakt tot aan dit ochtendgloren. Ze lag hoog in de kussens als een zieke en luisterde. Haar gezicht was bleek, onder haar gesloten ogen lagen diepe schaduwen als bij een zieke: maar ze luisterde. Alleen haar luisteren was waakzaam, verder lag ze moe, gelaten, als een zieke. Toen ze hem de dodenwake hoorde afbreken, de trap op komen, opende ze wijd de ogen en keek ze hem tegemoet. Dat grote stille kijken was op alles voorbereid. Ook zij had aan de nacht haar tol betaald. Ze waakte op de grens van dood en leven, bereid tot dood of leven, trouw, zonder vrees, hoe het noodlot haar ook aan het zijne binden zou. Ze zag hem binnenkomen en ze voelde vreugde. Maar haar hoofd bleef roerloos in de kussens en haar ogen bleven wijd en stil. Hij kwam dicht bij haar op het bed zitten. 'Dina.' Rustig legde ze haar handen in de zijne. Toen hij binnenkwam had zij het al gezien: hij kwam haar nu vertellen wat hij doen zou. Deze nacht had over hen beslist, over hun beider leven, over hun geluk, een groot geluk, dat hen verinnigde, vereenzaamde en dieper dan een hartstocht bond. 'Dina,' zei hij nog een keer. Hij keek haar aan alsof hij tevens afscheid nam. 'Zeg het maar,' zei ze. Hij boog zich naar haar toe, zodat hij meer nabij de glans van haar bereide blik, de zachtheid van haar bleke huid, de geuren van haar glanzend haar speurde. 'Dina,' zei hij fluisterend, 'ik weet niet in hoever ik schuldig ben. Maar ik had niet de opzet hem te doden. En ik heb nog nooit tevoren zo verlangd, iemand te kunnen helpen. Om een wonder bad ik, op de dijk. Maar wie zou dat geloven. Moet ik me gaan aangeven, behoor ik dát te doen? Ik kan het niet. Want vind ik daar geloof, gerechtigheid? Maar mag ik me

daarachter vrijpleiten? Mag ik me daarom als een werkelijke moordenaar verschuilen? Want je denkt toch niet van me dat ik nu heimelijk een gat ga graven in de tuin? Dat kan ik zeker niet, Dina.' Hij keek haar niet meer aan en ging rechtop zitten: zijn blik hield hij gericht op haar stil in de zijne gebleven handen. 'Kijk,' begon hij weer en met een moede stem alsof hij dat al honderdmaal gezegd had: 'Ik wil dus niet bewust en stiekem de gerechtigheid ontlopen. Maar ik wil ze ook niet tegemoet stormen, en niet omdat ik die gerechtigheid van onze vijanden verachten zou - dat geeft mezelf geen vrijbrief - maar omdat ik zeker weet geen moordenaar te zijn die dient verdeld te worden. Daarom gun ik de beslissing aan het noodlot en gun ik mezelf een kleine kans. Vanavond, maar niet eer dan dat de maan er is, zal ik hem wegrijden op de brancard, de dijk af en daarna de weg naar de rivier af. Als het goed gaat ben ik binnen twee uur thuis, Dina -' Haar ogen bleven breed en stil. Maar ze sloeg vast de armen om hem heen en trok zijn hoofd vlak naast het hare op het kussen. En haar blik bleef in de zijne, met een grote ernst. En haar gefluisterd antwoord werd een lied. Het zong hem vrij van alle zorg, alle bekommernis, het werd een zilveren draad die hem een droom spon, een beveiligende droom. Ze zei hem stil en week dat alles goed was wat hij ook besloot, dat ze nog nooit een dood spoor in zijn mooi leven had ontdekt, dat hij voor haar het leven zelf was, rijk en gevaarlijk, zinvol en noodlottig, dat zij geen kinderjeugd, geen jeugd gekend had, maar alleen in hém ooit had bestaan, dat zij hem misschien voor 't laatst omhelsd hield, dat ze hem daarom niet met een dieper smart omhelsde dan gewoonlijk... want ik hou immers altijd zo van je: als ik je, mijn liefste, in mijn armen houd is 't voor mijn hart altijd met het verlangen van de eerste keer en met een smart alsof het ook de laatste keer zou zijn... En hij sliep in, gereinigd van bekommernis -

Erik van Dries liep op de maanverlichte dijk. Hij droeg bespijkerde laarzen en was blootshoofds. Hij duwde een brancard voor zich uit waarop een dode lag. Hij liep met

luide afgemeten stap. De dijk was maanverlicht, een hard en onverholen pad naar de oneindigheid. De polders lagen diep en wijd als droomtuinen. En aan het schoon gewaaide firmament stond een enorme maan. Het was een avond zonder geheim. Erik van Dries liep voort. Er kwamen hem twee mensen tegemoet: de een betoogde en de ander lachte, een zorgeloze luide lach. Ze wisselden een groet met hem. De een betoogde verder en de ander lachte luid en zorgeloos. De een wendde zich om en keek de man met wat hij voortduwde toen als bij ingeving nog even na. 'Dat was, meen ik, Van Dries.' De ander ging daar niet op in, maar lachte zorgeloos. Erik van Dries liep voort. Zijn spijkerlaarzen maakten zijn voetstap luid. Hij liep hoog opgericht en was enorm, een luid voortstappend duister man. De maan begrenste zijn contouren en wierp op de dode een openbarend licht. En er bleef niets geheim. Erik van Dries liep voort. Er kwam een auto achter hem: die smeedt als 't ware een oceaan van licht vooruit. Erik week ver naar de kant en hield toen stil totdat de auto hem had achterhaald en eindelijk voorbijgereden was. En al die tijd had hij met een verblinde blik in het toesnellend licht gekeken. Niets bleef er geheim, zijn voetstap niet, zijn duistere gestalte niet, zijn bleek gezicht met de fatale glimlach niet. Hij kwam voorbij een huis waar licht uit scheen. Er stond een meisje voor een raam. Voordat ze de gordijnen sloot, zochten haar ogen nog de grote man die zo bewust en krachtig voortstapte. Ze droomde zich juist iets gelukkigs, iets heel moois, iets dat eens boven dat van alledag uitging. En herkende wel de man die daar zo krachtig liep, zag óók wel wat hij voortduwde en onderscheidde daarop ook een man die dood leek. Maar terwijl ze haar gordijnen sloot, haastte ze zich haar droomvervulling van daareven te hervinden: wat zou nu gelukkig, mooi zijn, ver boven dat van alledag? - Erik van Dries liep voort. Hij sloeg een zijweg in naar de rivier, een klinkerweg. Hij kwam voorbij een smederij waar overdag de hamers klopten met eenzelfde luide uitdaging als zijn voorbijstappen, waar overdag een vuur laai-

de dat grillige prachtige schijnsels wierp op donkere demonekoppen. Hij kwam voorbij een boerenhoeve waar een waakhond eenmaal luidop blafte. Hij kwam voorbij een winkelhuis waarbinnen traag fluwelig een gezang klonk uit een harmonium. Erik van Dries liep voort. Zijn stappen kwamen vast en regelmatig, langs de smidse, en de boerenhoeve, en het winkelhuis. Die stappen klonken als 't voorbijmarcheren van het noodlot van de dood. Die stappen werden obsederend groot en luid en schenen op mars naar de oneindigheid. Die stappen werden los van hem, werden vijandig, tiranniek, sleurden hem op een vreselijke niet te breken ritme voort. Maar hij behield zijn glimlach van fataal aanvaarden. Maar oneindig vaak had hij nu al gedacht hoe zwaar dat werd, dat rustig en omzichtig voortduwen van die brancard. Zweet gutste hem over de ogen, en zijn armen trilden van inspanning. En even vaak had hij gedacht hoe goed het zijn zou als hij stil mocht houden, als zijn voetstappen niet meer zo luid, waanzinnig luid behoefden voort te daveren, als het voorbij mocht zijn. Hij glimlachte in een verdoofd aanvaarden van al wat er komen mocht. Hij glimlachte, maar zocht met brandende bezeten ogen de verlaten weg af of hem niemand zou verlossen van de demon in dit eeuwig voortritmerend voortstappen, de demon in dit daverend maanlicht heelal van eenzaamheid. Hij glimlachte, liep voort, liep voort, hij glimlachte krampachtig en wanhopig. - Voor de deur van een breed huis vertoonde zich een schaduw. Rustig maakte die zich los en kwam de weg op. En Van Dries hield stil, nam beide handen af van de brancard en wist alleen maar dat hij niet meer voortliep. Traag, in bijna dromerig gebaar, wreef hij over zijn beide ogen. Toen keek hij, zonder glimlach, maar met klaaglijk-moede blik, de man aan tegenover hem. 'Goedenavond,' zei die zacht, 'dokter Van Dries.' Een mager oud gezicht speurde oplettend, boerig traag, in 't rond. 'Goed weer,' vervolgde die en keek het firmament aan en de polderverten, en de dode, en Erik van Dries. Toen stopte hij z'n pijp en stak de vlam erin.

Het flakkerlicht scheen vier, vijf keer op zijn gezicht, waarin de ogen halfgesloten en verstandelijk te peinzen schenen. 'Ja,' zei die, 'ja, ja.' En keek daarbij Erik van Dries, de dode en de polderverten en het firmament aan. 'Nou, een goeieavond,' zei hij toen nog zacht, zo zacht en week, alsof de oude man de jongere een laatste wijze wens meeschonk... En Erik liep weer voort, maar nu niet meer in het verstokte ritme dat zelfstandig en demonisch leven ging. Hij liep als een die liever stil zou staan om dan te schreien als een verlorene, als een die veel te moe is, veel te eenzaam, veel te ziek van het teveel. Hij strompelde onhandig, zwoegend de rivierdijk op. De maan stond aan een zuiver firmament, verheimelijkte niets, zelfs niet het rimpelen en deinen van het maanbelichte water. Groot en helder, in volmaakte aandacht, was het heelal de ooggetuige van een taak, die traag, gewetensvol en daarom traag, volbracht werd. De enorme stroom in de rivier trok plechtig en geruisloos naar de zee.

Erik van Dries begon zijn tocht terug.

Wonderboek der herinnering

Mijn kinderjeugd is in mijn herinnering als een verhalenboek dat ik slechts heb open te slaan om avonturen te herlezen zo boeiend als ik later nooit meer beleven zou. Al die avonturen beleefde ik in straten die later tot puin gebombardeerd werden en in landwoestenijen waarop later nieuwbouw verrees. De stad uit mijn jeugd bestaat dus niet meer. Eerst vreesde ik dat daardoor de wederkeer tot het verleden, tot herinneringen zonder steun in de werkelijkheid zou ontaarden tot fantasie waarin ik ten slotte zelf niet meer zou kunnen geloven. Nu denk ik: hoe kon ik zoiets ooit vrezes! Want loop ik door een willekeurige straat, die vervuld is van het hete witte licht van de zomerzon, dan vind ik onmiddellijk in het wonderboek van mijn herinnering het boeiende verhaal uit mijn jeugd dat zich onder dezelfde zon afspeelde. En loop ik door een straat waarin een motregen druift, een regen die treurig op de keien glanst, of waarin de herfstwind een ruw spel speelt met de jonge magere populieren, enige bladzijden verder in het wonderboek vind ik er weer het verhaal waarin ik regen of wind voor het eerst ontmoette. Mijn herinneringen hebben steun gevonden in de onvergankelijke en niet weg te bombarderen werkelijkheid van zon, regen en wind.

Vandaag scheen de zon als in mijn jeugd en ik heb gewandeld door straten vol van heet wit licht. Al wandelende sloeg ik mijn verhalenboek open en herlas ik met een zekere weemoed mijn eerste ontmoeting met de zomerzon. Ik zat op de stoep voor het huis en plotseling zag ik het zonlicht witgloeiend boven de stoffige keien staan. Ik keek omhoog en toen was het firmament ook niet meer een blauwe omkoepeling

der aarde, maar de Oneindigheid. Ik dacht: Waar is de Hemel nu? - Daar ontdekte ik met eigen ogen dat er geen Hemel boven de hemel was. Onmiddellijk daarop voelde ik me een beetje verdrietig omdat ik met zo'n belangrijke ontdekking alleen bleef en er niemand was wie ik het zeggen kon en die het dan ook zou zien. Verdrietig en eenzaam was ik. Toen moest ik van mijn stoep opstaan; onze bovenbuurvrouw had de deur geopend en kwam naar buiten. 'Kind,' zei ze, 'wat zit je daar, je krijgt nog een zonnesteek.' - Ik voelde me betrappt op dromerijen die men niet in een kind veronderstellen zou en liep schichtig een paar huizengevels verder. Een zonnesteek, dacht ik en stelde me dat erg letterlijk voor: Ja, het kon best dat een zonnestraal als een bliksemschicht in je schedel sloeg. - Ik haalde uit mijn schortzakje een zakdoek en legde die op mijn hoofd. Mijn hoofd reikte tot aan de lage vensterkozijnen en onder die kozijnen zag ik grote spinnen roerloos tegen het steen gedrukt. Met een tikje van mijn vinger bracht ik hier een tumult teweeg. Een knopvormig lichaam verhief zich en ontstellend vlug, als in veerlichte diagonale val, snelde zo'n beest over de zonhete pui. Met dit spelletje was ik nog bezig toen het avontuur begon dat mij zoveel emoties bracht dat het een onvergetelijk verhaal in het boek der herinnering werd. Uit een zijstraat kwam mijn broer Piet, die twee jaar ouder was dan ik en die natuurlijk liever met zijn vriendjes speelde dan met mij. Bovendien was hij nu samen met zijn allerbeste vriend Paul, die een bok en een bikkewagen bezat. Paul hield het beest bij de halsriem en Piet liep achter de wagen aan. Je kan je niet voorstellen met welk een feestelijk lawaai de ijzeren wielen van de wagen door de slapende straat daverden. En je kan je niet voorstellen hoe prachtig en lief ik die bok vond. 'Hallo,' riep ik. Piet en Paul hielden stil. Ze droegen beiden riemen om het middel en een houten dolk opzij. Ik liep op hen toe, stak beschroomd mijn hand uit en streek de bok over de schonkige rug en kop. Speels stootte hij met zijn korte horens in mijn handpalm. Je kan je niet voorstellen hoe geboeid ik was door

zijn ogen die op doorzichtige glazen stuiters leken en zoveel geheimzinniger waren bovendien, omdat het kijkende ogen waren. ‘Is het wagentje niet te zwaar voor hem?’ vroeg ik. En ik keek in de ruwhouten kist die tot wagenbak vertimmerd was. Er lagen een paar opgerolde lappen, wat stokken en wat touwen in. ‘We gaan een tent maken,’ zei Paul, ‘op het land.’ - Toen toverde mijn verbeelding heel de straat weg voor een wijd stuk land, met slootjes hier en daar, vol kroos, kikkers en stekelbaarsjes, met zandkuilen ook hier en daar, en over heel dat land de zon die er een weelderige en geurige woestenis van maakte. De jongens gingen daar een tent bouwen, visjes vangen en rovertje spelen. Toen smeekte ik: ‘Mag ik mee?’ - Misschien zagen de twee jongens wel hoe verschrikkelijk de weigering voor me zou zijn. Toen ze de straat in kwamen was ik het enige kind dat daar verlaten aan de gloeiende huizengevels leunde. En nu keek ik hen zo hunkerend aan als ik misschien in heel mijn verder leven niet meer kijken zou. Piet boog niettemin het gezicht diep naar de wagenbak en zei onwillig: ‘Waarom zoek je geen meisjes om mee te spelen?’ - Paul keek stuurs voor zich uit. Ik antwoordde niet, maar voelde mijn keel dik en mijn ogen gloeiend worden. En ondertussen stootte de bok stoeierig zijn kop in mijn handpalm. Toen richtte Piet zich welbesloten op en zei: ‘Nou goed, maar dan moet je eerst wat kiezelstenen uit de tuin gaan halen, flinke grote, om het tentdoek vast te zetten.’ - Hij keek me daarbij niet aan, maar wel zag ik hem een blik wisselen met Paul. ‘Maar wachten jullie dan heus op me?’ vroeg ik. ‘Natuurlijk!’ - Ik wou het geloven, ik moest het wel geloven, uit zelfbehoud. Later zou ik nog zo vaak het ongelooflijke geloven, maar nooit meer met zo'n totale naïeve overgave tegen beter weten in. Ik stormde naar huis, liep de lange smalle gang door naar de tuin en begon te zoeken. Ik dacht: Als de jongens gaan vissen zal ik op de tent passen, en dan sla ik mijn arm om de hals van de bok die dan natuurlijk bij mij blijft. - Ik dacht: En als er vreemde jongens bij de tent komen, zal ik hoog en hard gillen zoals Indianen dat doen in

het bos. Ik kan nog wel meevechten ook. - In zenuwachtige haast raapte ik grote kiezelstenen bijeen, die ik in mijn schort legde, dat ik bij de zoom ophield. Toen ik door de gang terug naar buiten rende, verloor ik er weer een paar. Maar daar stond ik nu niet meer voor stil, evenmin als voor de roep van mijn moeder: 'Wat moet dat?' - Ik kwam buiten, en de straat was leeg en verlaten; heet wit zonlicht, meer niet. Ik liet de zoom van mijn schort los en de kiezels rolden op het trottoir. Mijn keel zwol en mijn ogen keken plotseling door de troebele duisternis van tranen. Ik had het eigenlijk al direct geweten dat ze me voor de gek hielden. Een kind, een mens, jong of oud, weet zoiets eigenlijk altijd wel direct, heel zijn leven door, al wil hij zich dat pas in de nederlaag bekennen. Ik ging weer op de stoep zitten. Er was niemand die mijn tranen zag en daarom hield ik maar met huilen op. Ik zat daar in de stille gloeiende zomerzon en verdiepte me in de verdrietspijn, die het verraad en de eenzaamheid in me hadden gewekt. Ik wist toen nog niet hoe algemeen menselijk die pijn was en hoeveel dagen van zijn leven ieder mens daaraan wel moest lijden. Nu nog, als ik een prachtige blonde zomerdag beleef, moet ik altijd even denken aan de schrille tegenstelling die zo'n dag vormt met het als een epidemie verspreide menselijke verdriet. Maar toen gebeurde er weer iets anders in me. Mijn verdriet kantelde uit zijn zuivere evenwicht en werd boosheid. Ja, zo snel gaat het mis in zelfs een zachtaardige kinderziel. Ik dacht: Nu ga ik alleen naar het land en ik hoop dat ik hen dan zie. - Ik stelde me voor dat de jongens zich over hun bedrog zouden schamen. In mijn verbeelding zag ik mezelf de tent ontdekken op het onmetelijk grote land, de bok sprong mekkerend op me af, maar de verraders bleven bedremmeld staan en wisten geen woorden... Ik liep de straat uit en moest toen heel ver, een viaduct langs waarover met ijzeren luidruchtigheid een trein daverde. Dit avontuur werd dreigend groot. In de verte zag ik het onbekende liggen en met elke stap ging ik verder van huis. Ik was een kind dat weldra al niets anders wist dan dat het heel

alleen ver van huis liep het onbekende tegemoet. Toch keerde ik niet terug. De zon scheen brandend door de zakdoek heen die ik om mijn hoofd geknoopt had. Het zou kunnen dat ik een zonnesteek kreeg. Daarom begon ik af en toe hard te lopen, vlak langs de huizengevels waar een reep schaduw lag. Buiten de stad begon het met stortplaatsen van vuilnis en daarna volgde ik een zandpad langs het viaduct, dat zich daar tot in het oneindige voortzette. Onder de bogen van het viaduct speelden kinderen, maar ik had geen oog voor hen. Ik wist dat Piet en Paul veel verder zouden gaan, tot midden in de landwoestenij waarboven de lucht witheet stond te trillen. Ik liep dus verder, langs de kroosrijke slootjes waar ik dovenetels zag staan die we anders altijd plukten om het zoet uit de kelkjes te zuigen. Ik liep door het stugge gras, en holde omlaag de zandkuilen in en weer naar boven. Ik stond af en toe stil, hijgend, met kloppend hart, en keek met de hand boven de ogen rond, als een spiedende Indiaan. Plotseling merkte ik dat ik tot op dat moment in de overtuiging geleefd had, dat ik de jongens beslist vinden zou. Hoe had ik me vergist! Misschien hadden ze me zien aankomen en hadden ze snel hun tent afgebroken en zich voor me verstoppt. Misschien lagen ze hier ergens in een kuil of achter laag struikgewas en lachten ze er wel om dat ik hen rakelings voorbijliep zonder hen te ontdekken. Maar als dat dan zo was, als ze me ontliepen en zich voor me verborgen en daar nog schik in hadden ook, dan mochten ze niet meer zien dat ik hen nog zocht. Ik liep dus nu voort in de grote landwoestenij alsof ik er zomaar was en alsof ik dat nu juist wou. Maar hoe eenzaam voelde ik me. Hier en daar lagen mensen in 't gras en speelden er kinderen. Ik liep er met schuw afgewende blik voorbij. Dat was de eerste keer dat ik me schaamde voor de eenzaamheid, die immers in alle mensen die zich verheugen in een beveiligend samenzijn, het meewaren wekt. Hoeveel moet een mens leren eer hij onbevangen zijn eenzaamheid dragen kan! Toen gebeurde er plotseling zoiets als een verlossend wonder. In een kuil zat een meisje van een jaar of

zestien. Dat was Lena. Haar broertjes en zusjes buitelden en stoeiden om haar heen als aapjes. ‘Lena,’ riepen ze, ‘Lena, kijk dan!’ - Ze had een door de zon gebruint gezicht en een blonde lok viel over haar voorhoofd. Ze keek op naar hun spel en glimlachte aanmoedigend. En toen trok ze een grote tas naar zich toe. Ik bleef staan en wachtte in spanning wat daar uit zou komen. Om de beurt mochten de kinderen een slok uit een fles rode limonade nemen. ‘Kom jij ook maar,’ zei Lena. Ik dus ook. Bovendien zei ze, met een moederlijk beschermend gebaar: ‘Wat loop jij hier zo alleen rond, mijn kleintje.’ - Daar kon ik niet tegen op. Ik brak in tranen uit. ‘Kom, kom,’ zei Lena, ‘zo erg is 't ook weer niet, dan blijf je hier spelen.’ - Is het niet wonderlijk dat ik van Lena en de kinderen een indruk heb behouden alsof het geen gewone wezens van deze aarde waren? Ik zie nog onze aftocht, het land af, de kleine jongens en meisjes onvermoeid springend en buiteland voorop, Lena en ik volgend. Lena's gezicht werd door de ondergaande zon laaiend rood gekleurd en die blonde lok trilde als een gouden siersel op haar voorhoofd. Er was iets argeloos demonisch in die wilde kinderen en in die rijzige Lena, rood als in een vlam. Wij naderden de eerste uitlopers van straten die naar de stad terugvoerden. Ik merkte toen dat we het land verlieten in een heel andere richting dan ik er gekomen was. Hier was ik nog nooit geweest. En eindelijk liepen we in een arbeiderswijk waar elke straat op de andere leek. Op een gegeven ogenblik hielden Lena en de kinderen stil voor een groen geverfde deur. Lena duwde de kinderen voor zich uit naar binnen. ‘Dag meisje,’ zei ze, glimlachte haar warme moederlijke lach, maar wierp toen resoluut de groen geverfde deur achter zich in 't slot. Daar stond ik nu. Ik keek bedremmeld om me heen. Ik zie nog zo duidelijk als op een kleurig aquarel de roodstenen huizengevels met de vriendelijke, maar gesloten deuren. Er liep daar geen mens meer buiten. Was het werkelijk waar dat Lena er daarstraks nog was? Het leek alsof ik gedroomd had. Maar neen, als ik me goed herinner zag ik plotseling een

raamgordijn wegduwen en Lena's gezicht verschijnen achter het glas. Een lachend rood-bronzen gezicht, dat duidelijk wenkte dat ik nu weg moest gaan, naar huis. De zon was al bijna onder en de gevels wierpen zware schaduwen. En ik begon te lopen, straat in straat uit. Het was alsof Lena me een vreemde stad had binnengelokt en toen verstoten had. Geen straat herkende ik. Eindelijk kwam ik in een winkelwijk waar de eerste lantaarns en de eerste etalagelampen aanploften. Daar liepen nu geen kinderen alleen meer, hoogstens veilig tussen de grote mensen in. Toen werd ik bang. Zo betoverend de stad eerst geleken had in de kleuren van de ondergaande zon, zo dreigend was nu de toenemende duisternis. Nu eens liep ik hard als in een vlucht, dan weer sleepte ik me voort. Zou ik ooit nog thuiskomen? Eindelijk gaf ik het op. Ik was te moe om in huilen uit te barsten. Ik stond midden op het trottoir en keek radeloos om me heen. Toen gebeurde er nóg een verlossend wonder. Er kwamen twee mannen aan, gekleed in blauwe werpakken en beiden torsten een zware gereedschappenzak op de rug. Ze bogen zich naar me toe en ik zag hun ogen glanzen in hun donkere gezichten: 'Hoe heet je? Waar woon je?' - Toen greep een van de mannen me beet en zette me op zijn schouder. Hij liep met grote deinende stappen en ik deinde heel hoog mee in de duisternis met bijna ter hoogte van mijn hoofd de sterren, op elke lantaarnpaal één. Plotseling herkende ik de straat waar ik woonde. De man liep met deinende stap op huis toe. Ik woog niets, ik dacht of droomde niets; ik voelde me toen nog één keer door het duistere luchtruim zweven en neerkomen in de omarming van mijn moeder. Ik wist niet wat er onwezenlijker was, deze dag met Lena en mijn tocht op de schouder van de goede sterke man, of mijn wederkeer in de vertrouwde verlichte huiskamer. Piet en Paul en de bokkewagen was ik glad vergeten. Mijn moeder kleepte me uit en legde me in bed. Ik sloot de ogen. Op dat moment rukte Lena het raamgordijn opzij en wenkte me. Een rood-bronzen glimlach. Ik sliep in.

Neen Christina

Je kon het verschrikkelijk vinden, goed. Maar wat schoot je daarmee op? Werken maar, en zingen, en goed en geduldig zijn voor 't ouwe mens. Vanavond, als vader thuis was, trok ze toch weer voor enige uren de deur achter zich dicht, en tegen elven stond ze er nog minstens een halfuur tegenaan, met Jan.

Moeder zelf wist alleen haar moe hoofd en haar gebarsten ziel. Het verleden lag stuk. De scherven loonden de moeite niet. Ze had een gewoon leven gehad, en niet te veel liefde, 's Avonds keek ze daar haar man op aan, in onbehaaglijke verbazing. Wat deed-ie hier? Wat deed zij hier? Man, kinderen, huis en zijzelf waren vervreemd. Ze had zelfs een aan haarzelf vervreemd gezicht, na haar ziekte. Ze ontweek het in de spiegel. Maar ze voelde bliksems goed haar scheve mond. En ze moest huilen -

Vaak liepen haar dolende gedachten op Christien. Christien had iets te maken met God. Met God en de dood. Geen kind was haar zo veraf, en geen kind intrigeerde haar zozeer als wel Christien. De getrouwden, en Alie die nog bij haar was, nou ja - De laatste maanden was haar moederlijk gevoel geblust. Haar hart was enkel maar ziek -, het kreunde en pompte als een gek, het gaf de hinder van een wond in zweer. Armzalig en kregel had ze haar kinderen losgelaten. Alleen Christien. Een brief van Christien bracht een ontroering, alsof die vonnis of bevrijding wezen kon. Christina zong in haar een vreemd preludium. Ze luisterde, ze zocht, en kon het niet verstaan, niet achterhalen. En telkens bleef ze dan onthutst op het papier staren. 'Mijn lieve ouders, zusters, broers.' Alie sloeg de arm om moeders hals en zei

niets en nam de fatale brief onder haar ogen weg. 'Lieve ouders.' Het was gek dat zij daarmee bedoeld was. Maar voor God is ieder gelijk. Vaak was het of Christina riep: 'Moeder.' Een ver bevelend geluid. En als zij aan Christina dacht, of aan God - het was beangstigend - dan verstrikten die gedachten zich tot onontwarbare benauwenis, gevangenis, waartegen 't zieke hart opkreunde, pompte als een bezetene.

Op een namiddag, dat zij in de kamer zat, was het weer of zij het hoorde: 'Moeder'. Het bevel onthutste haar. Ze stond op en viel weer in haar stoel terug. Hoe kon een kind zo roepen? Te ver, te koud was het. 'Aanziet de leliën des velds.' Goed praten, goed praten. Ze stond op en liep naar de buitendeur. Als het moet dan moet het. Alie schoot uit de keuken de gang in. 'Moeder, wat ga je doen?' 'Boodschap doen.' Die boodschap was ver, heel ver en koud. Ze ging naar de roepstem. Ze ging die Christina confronteren met haar arme gebarsten ziel. Ze liep de stad uit en langs de buitenwegen. Ze liep snel, voortgejaagd door haar wanhopig besluit. Het was of er een spook voor haar uitliep dat ze op bedrog betrappen wou. Christina of God. Maar Christina is een onwijs. 'Aanziet de leliën des velds.' Ze moest Christien een klap geven omdat ze dat gezegd had. Een mens is geen lelie. Dat moet Christien begrijpen. Een mens is een zwerend hart, en verdriet.

De volgende morgen vroeg ontving Christien het bericht van haar moeders verdwijning. Ze had vroege dienst. De chef nam haar even terzijde en vroeg haar wat er was. Haar smalle gezicht geleeleek nog smaller onder dat snelle verbleken en haar extatische ogen waren verstard van schrik. 'Moeder.' 'Gaat u dan direct naar huis.' Christien vouwde de handen samen en wierp een blik op haar werk. 'Vanmiddag, vanmiddag. Dan word ik afgelost.' Zij was op tragische wijze één met haar plicht. Haar plicht. God wilde en mocht haar daarvan niet ontslaan. Haar plicht. Dat was het daadwerkelijk 'ja' aan God, haar Grote Vriend,

van uur tot uur, van ondeelbaar ogenblik tot ogenblik.

Het kwam de directeur ter ore. Hij kwam vertoornd op haar toe. 'Uw hoogste plicht is thans -'

Ze reisde naar huis. Vader zat voor het venster. Hij zat te wachten, te spieden in een gespannenheid, die terugsloeg op de dingen. Het was leeg en gespannen, het huis, alsof het een ballon was die bersten zou, ondanks Alie, die onbeheerst huilde af en toe, en de straat op liep, niet wist waarheen en weer terugkwam. Jan, haar laatste vrijer, was met hen verbroederd, met allemaal. Hij zat in de kamer, en hield de handen op de knieën. Hij keek Alie na al waar ze ging en wist niet wat te zeggen of te doen. Als Alie huilde boog hij hulpeloos het hoofd.

Christien was rustig. Ze had nu zekerheid dat God haar hier een taak gegeven had. Ze vroeg of alles was gedaan wat behoort gedaan te worden, familie, politie, en radio - Ja, de ganse wereld zocht. Het was bewijs voor haar waarachtig groot geloof, dat zij met beide voeten op de aarde blijven kon. Nietwaar?

Signalement: Lang een meter achtenvijftig - lang een meter achtenvijftig - Is gekleed in donkerblauwe japon, grijze kousen, zwarte lage schoenen - is gekleed in - Alie had gekweld en weerloos toegeluisterd. Ze was in schreien uitgebarsten, onstuimig, uitdagend. Nu waren het naweeën, die tranen - een dwaze halsstarrige hoop won veld in haar, meer en meer. Toen Christien gebeld had was ze naar de deur gevlogen met een euforische spanning op haar gezicht die weerom in tranen breken moest bij de aanblik van Christien.

Christien. We moesten vertrouwen en bidden. Ze durfde die woorden niet zeggen. Waarom toch niet? Vaders rug. Obstakel op de weg van haar klaar denken en haar aan God getoetste liefde. De rug van een verstokt mens, een rug die weerstand bood en tot versperring zwol. Een paar keer schoot zijn grijze kop het venster uit en tuurde hij, de spanning achter zich tot berstens opdrijvend. 'Man,' zei Alie,

‘dacht je dat ze dat was?’ De familie verhief zich en keek mee. Er ging een forse oude vrouw voorbij met alle zekerheid en waardigheid van een onaangerand verstand. Vader streek zich nerveus in de hals en wendde de ogen af. Alie keek verbitterd de verkeerde na. Christien behield haar gulden rust. En zei: ‘Ga eens een uurtje van dat venster weg - en jullie, ga eens wandelen. Ga zoeken desnoods.’ Dat was verstandig. Maar Alie greep haar beet en zei: ‘Zeg jij eens eerlijk wat je denkt’ en keek haar achterdochtig in de ogen. Die ogen waren blank en wijd - er stond een glimlach in, een droevige vreugd, een vreugdige droefenis, in elk geval iets van contrast dat boven begrip verheven is. ‘Ze komt terug.’

Alie liet haar los. Alie liep de straat op. Jan schoof zijn arm onder de hare. Hij zei: ‘Jouw zuster is gek. Ze vrijt met Onze Lieve Heer.’ Alie leunde diep-genegen op zijn arm, maar haar ogen zochten, zochten.

Vader zei: ‘Waarom denk je dat?’ Christien keek hem aan. ‘Anders was ze al gevonden.’ ‘Ja,’ knikte hij, ‘ja’ - hij begon een pijp te stoppen. Plotseling vertraagden zijn vingers. In zijn jeugd had men eens het totaal vergane lijk van een zwerver gevonden, in een oude schuur. In de krant had hij gelezen van een vrouw die al weken dood was, een zeemansvrouw. De buurt had gedacht dat ze op reis was. Wat wil je? Dat ze dood ligt, God weet waar? Of dat ze loopt te zwerven. God weet waar, God weet hoe?

God geve dat ze dood is. Hij wist niet meer hoe ze als meisje was, als vrouw, als moeder. Er was maar een herinnering, van lang geleden, waarin hij haar herkende. Dat was toen hij een foto van haar nam. Ze waren samen buiten. ‘Nu kom ik op je toe - zo neem je me.’ Ze kwam langzaam aangewandeld. Hij volgde haar in de lens. Toen ze op z'n scherpst was knipte hij, keek op. Ze wandelde voort, op hem toe, en glimlachte. Er was iets onbegrijpelijks, iets van verwachting in die lach geweest. Hij had ze moeten tegenhouden en liefkozen. Ze liep hem langzaam en rakelings voorbij en bleef een eindje verder staan. Hij deed het fototoestel in de tas en

haalde haar in. De glimlach was dood. Ze stond in een sfeer van ijle eenzaamheid en zei: 'Mooi is het hier.'

Ze was een brave vrouw geweest. Hij had haar verloren aan de kinderen. Die kinderen, die vaker en zwaarder tegen haar liefde gezondigd hadden dan wie ook, maar wie dat vergeven werd. Hij zat weer voor 't venster en keek. Het waren er heel wat die hij verwachtte - Alie en Jan, of een agent met een bericht, of moeder zelf, maar die verwachting was onzinnig ijl zoals wanneer men haar begraven had en eigenlijk wel beter wist.

De dag daarop ging Jans zuster naar een helderziende. Die zei: 'Morgen, zeven uur. Je zult haar vinden. In 't Hagerwoud. Ze houdt zich schuil. Ze sluipt door de laantjes en verbergt zich in het kreupelhout. Ze voelt zich ziek. Ze zoekt de mensen weer. Morgen, zeven uur.'

Jan kwam ermee bij Alie, bij vader en Christien. Waarom wel politie, en speurhonden, en radio, en aanwijzingen van wel twintig mensen, die menen, die geloven -

En waarom wel de aanwijzing van je gevoel, dat al geleid heeft naar stad Wittedam, en dorp Pompe -

Waarom niet dat?

Jan en Alie zochten de hele dag. Ze wilden haar een nacht besparen. Een hele nacht ronddolen - 'Niet zo tobben, Alie.'

Dolen. Langs een zandweg, een vaart, een brug, langs weiden, boerderijen, langs honden die huilen met de kop hoog op. Onder de sterren, onder de roetzwarte bomen. Een eenmaal was ze blijven staan en had de handen als een trechter op de mond gezet: 'Chris-ti-na'. Van vijf zes kanten waren de helhonden op haar losgebarsten. Ze vluchtte schichtig achter een boom en stond daar uren, uren. Ze was er een deel van de schors geworden. Ze voelde het sap in haar voeten omhoog klimmen en er hingen blaren langs haar gezicht.

Toen de dag aanbrak ging ze weer lopen, stap voor stap, stap voor stap. Maar plotseling zag zij een grote boerderij. Ze deinsde terug. De helhonden. Schichtig vluchtte ze achter een boom. Ze leunde ertegen als een deel ervan, gleed

neer en zat toen rug aan rug. ‘Chris-ti-na.’ Ze schreide maar hoorde haar eigen stem niet meer.

‘Neen Christina -’ Toen barstte er iets in haar en werd ze één met het volkomen niets.

De boer van de boerderij liep erlangs. ‘Morgen,’ en ging naar het veld. Eerst laat in de middag zou hij weerkeren, haar aan de schouder pakken en merken dat daar een dode zat.

En diezelfde morgen liepen Jan en Alie in 't Hagerwoud. Ze hadden er al vaak verliefd gelopen en gevrijd. Thans was er alleen dat ene, dat kwellende zinloze zoeken. Laantje in laantje uit. Als jij er uit was kon zij er wel juist wezen. ‘Alie,’ zei Jan, ‘nu eerst een kop koffie.’ Ze stonden aan een tent. ‘Drink nou tenminste even rustig koffie.’ Zelf bleek zijn blik gespannen. Ach, Alie kon gerust haar moede ogen even sluiten. Ze deed het en dacht: Ik hoop dat ik van die blijf houen.

Die middag zocht ook Jan z'n zuster.

Christien en vader zaten zwijgend binnen, zij bij de tafel en hij bij het raam.

Zij bij de tafel bad.

‘God laat mij het geloof behouden dat mij deelachtig is -.’

Meer hoefde niet.

‘God laat mij het geloof -’

‘God laat mij -’

Voortdurend moest zij zo de laffe vreze overwinnen dat de voorspelling waar zou blijken.

De klok op de schoorsteen wees zes.

Om zeven uur.

‘God laat mij het geloof behouden dat mij, door Uw genade, deelachtig is.’

Zo moest zij bijgeloof bestrijden.

Zo moest zij bidden, tegen de duivel van bijgeloof.

Kwart over zes.

‘God laat mij het geloof behouden, dat Waarheid wil van het verstand en Wijsheid van Uwe genade.’

Halfzeven.

Toen werd er gebeld.

Een agent. Vader ging naar de deur.

Christien zat roerloos, met gevouwen handen - 'God laat mij het geloof' - en met verstarde blik.

'Zij is gevonden - dood.'

'Waar?'

'Bij Heilstad. Helemaal bij Heilstad.' Zijn stem beefde. Hij ging zitten, bij 't venster. Hij keek naar buiten. Hij zag de zandwegen om Heilstad. Hij zag zijn vrouw, de vrouw van de foto. De glimlach was dood. Zijn vrouw, ze leunde dood tegen een boom. Traag droogde hij zijn tranen.

Achter hem aan tafel bad Christien. Ze hield het gezicht diep neergebogen. Je kon alleen haar voorhoofd zien, glad en kuis. 'God in Uwe handen zij haar bevrijde ziel.'

Er lag een glans van diepe vreugd over dat kuisse hoofd.

'Neen Christina.'

Ze keek op en zag een brede mannenrug.

En een hand die moedeloos tranen droogde.

Gouden Mina

Het was toevallig dat Mina uit het raam keek. Dat was lang haar gewoonte niet. 't Was als een ingeving van hogehand. Want met een schrik die haar hart een ogenblik stil deed staan zag zij ze in de verte aankomen, Koba, met haar vader en moeder. Ze deinsde terug en vloog naar de spiegel. Met bevende vingers deed ze de tangetjes uit haar dun haar en kamde het in krullen.

Ze had de hele dag lopen werken, de kamers, de gangen. Moeder stond in de tuin de was te doen. Wasdag was werkdag. Ze knoopte haar schort los en gleeed en klopte met de handen langs haar japon. Gelukkig dat het hier aan kant was. Er hing een schemer van half neergelaten jaloezieën. En in een lage streep rag licht glansden de judaspenning op de schoorsteen en het koper op het etagèretje. En Mina stond daar maar en hoorde de dreun van haar eigen hart. Kwamen ze daar werkelijk? Ze dacht dat maar ineens. Of waren ze toevallig in haar straat en liepen ze voorbij? Kijken durfde ze niet meer. Ze nam een besluit. Ze holde naar achter de tuin in. Moeder stond over de wastobbe gebogen en schrobde. 'Moeder, ik geloof dat Koba daar komt met haar vader en moeder.' Moeder heft het gezicht op en veegt de neus droog met de rug van de hand. 'Zo, op wasdag. Maar ik heb geen tijd.' Mina heeft een heftig smekende uitdrukking in de ogen. 'Ik laat ze in de voorkamer.' Ze rent terug. En juist als ze weer in de voorkamer staat, met een vuist op het hart, bang voor de vervulling, bang ook voor de teleurstelling, gaat daar de bel.

'Dag Mina - Vader heeft een vrije dag. We dachten, we moesten eens bij Mina aan.'

Mina staat sprakeloos. Mina heeft een vlamrood voorhoofd en zweethanden. Ze lacht. Ze lacht met trillende mond, strijkt haar zweethanden droog en biedt er een aan - een zware rode hand. 'Wat aardig van jullie, wat aardig.' De drie mensen dringen het gangetje in. 'Hier?' 'Alsjeblieft,' zegt Mina. Ze gaan met hun drieën de voorkamer in en zetten zich op de stijve pronkstoeien.

'Hoe gaat het, Mina?' 'Goed.' 'Kom je morgenavond zingen, Mina?' 'O, heel graag.'

Het ragge licht reikt nog net tot boven de drie hoofden, die drie geliefde hoofden. Koba is zesentwintig, net als zichzelf, maar hoe mooi is ze. Wat ze in Mina ziet is Mina zelf een raadsel. Maar 't is een feit, Koba houdt van haar. En Koba's vader en moeder houden ook van haar. Dat is het wonder waarmee Mina nu al maanden leeft. Ze draagt het mee in haar hart terwijl ze kachels doet en gangen schrobt. Soms verradt ze dat wonder in een lied. Als ze loopt te stoffen, of aardappels schilt. Dan zingt ze met bewogen stem:

*Mij spreekt de blomme 'n tale
Mij is het kruid beleefd -*

Die blomme, dat is Koba.

's Avonds laat, als ze in bed ligt, droomt ze van Koba. Ze droomt dan dat ze zielsconflicten heeft waarvan Koba's ogen, Koba's stem haar verlossen. Nooit tevoren was er in Mina's leven iemand die haar zoveel gaf. Er was laatst een beeld in haar geboren - hoe ze daaraan kwam, sinds Koba - wat ze haar zou willen schrijven of zeggen: Koba, jij en je ouders, jullie zijn een driebladige bloem -. En er zou nog meer gezegd moeten worden in verband met die bloem. Ach, Mina was ontluikende - en er zou een dag komen waarop deze liefde haar in staat stelde alles te voelen, te weten en te zeggen.

De laatste tijd hinderde haar een schroom - er was telkens een nieuwe beschroomdheid - maar die van de laatste tijd was. Zij moest ze eens terug nodigen. Ze durfde niet. Er was bij Koba thuis een zuiver geluk. Een vader, zo menselijk als

een vrouw. Een moeder, zo jong als een vriendin. En Koba zelf - een engel. Ze had bleke handen. Ze borduurde prachtige bloemwezens op fijne stoffen - en als ze van haar werk opkeek, zag je een paar wijde vredige amandelogen - en als ze sprak, weerkaatste die mooie stem diep in het hart. Ze zongen, met haar drieën, moeder, dochter en Mina. En vader begeleidde op het orgel - denk je zoiets in. En ze geloofden ook - denk je zoiets in. Ze geloofden aan God, niet gewoon, maar waarachtig. Ze leefden in een sfeer van gevoelens en gedachten, die oneindig hoog opliep, tot in de hoge hemel van de leeuwerik, die oneindig diep werd, tot in het diepst van Mina's eenzame hunkering.

Misschien was het op die avondwandeling dat Mina de vriendschap van Koba gewonnen had, toen ze zei dat ze weliswaar lelijk was, maar alleen soms moest huilen om dat onontgonnen goud van haar gevoel. 'Ik weet zeker dat ik kan liefhebben, maar wie?' Het is ontzettend als je zoiets zegt zonder erg te hebben in je ouders, je zusters en je broers.

Misschien ook was het om die brief die Mina schreef: 'Lieve Koba, je bent de wekstem van mijn hart.'

Het was een even benauwend als verruimend geluk. Ze kon erom zingen. Ze kon ervan zweten. Voor 't eerst in haar leven kon ze blij zijn met zichzelf, en kon ze ook hekel hebben aan haar lelijkheid. Nu stond ze daar nog steeds te lachen voor die drie geliefde mensen. Ze stond en voelde de hitte van confusie op het voorhoofd en in de hals. Gelukkig dat ze niet had opengedaan met tangetjes in 't haar.

'Wat een aardige judaspenning,' zei Koba.

'Ik heb de kamer vanmorgen juist gedaan,' zei Mina.

'Er is dan ook nergens een stofje te zien,' zei moeder.

'Wat Mina doet dat doet ze goed,' zei vader.

Mina lachte. Ze heeft een mond die een gezwollen indruk maakt, en ook haar tanden zijn niet mooi. Maar ze lacht op een wijze die het hart week maakt.

'Mina,' zegt Koba, 'kom toch aan als je zin hebt. Laat je niet altijd zo plechtig uitnodigen.'

Mina loopt rood aan. ‘Ik kwam nooit uit mezelf,’ zegt ze, ‘om onze vriendschap niet te overvoeden. Maar ik voor mij heb honger genoeg.’

Er spant een vreugdige geboeidheid in de drie, om die Mina, die onontgonnen gouden Mina.

‘Kind,’ zegt de vader, ‘je hoort er toch bij.’

Bijna voelt Mina de tijd rijp om haar diepste geheim te mogen prijsgeven. Sinds Koba maakt ze verzen. Het zijn er weinige, en sommige bestaan slechts uit enkele regels, maar toch, ze zijn de neerslag van het wonder in haar hart.

*Wat zijn bloemen, wat zijn mensen,
Wat smarten, wat wensen?
De zin des levens dooreengelopen,
Mijn hart wijd-open -*

Ze zegt: ‘Wacht jullie op een kopje thee?’ ‘Graag.’ En ze rent de kamer uit - en ze ziet nog hoe die drie geliefde mensen haar naogen, in blije welwillendheid.

In de keuken staat godzijdank water aan de kook. Ze neemt de theepot uit de kast en vlug en toch met prachtig delicate zorg zet ze thee. Hoe soepel en bekwaam kunnen die zware handen zijn. Dan kopjes. Waar zijn kopjes? Er staan er in de keukenkast. Beschadigde gebarsten kopjes, kopjes zonder bijpassend bakje en bakjes waarvan de kopjes gebroken zijn. Dat zijn de dagelijkse kopjes, de kopjes van het alledaagse huisgezin. Als Mina wat eet, dan pakt ze er zo een, zomaar, zonder bakje. Dat doet moeder ook, vader ook, de broers, de zusters ook.

Mina loopt naar de achterkamer. Daar in de kast staan andere. Daar staan er zes, Japanse. Daar moet ze er maar vier van nemen. Japanse, in rood en goud. Ze is wat beverig. Daar voor zijn Koba en haar ouders. Haar gasten. Rustig, in blije vriendschap zitten ze te wachten. Opschieten dus. Je hoort je gasten niet alleen te laten. Maar ja, ik moet toch voor ze zorgen. Japanse. Ze neemt ze twee aan twee uit de kast.

‘Wat doe je daar?’ Op de dorpel, tussen tuin en kamer, staat moeder.

‘Kopjes pakken. Ik heb thee gezet.’

‘Waar is dat voor nodig? Zijn er geen kopjes in de keuken? Weet je dat er daar twaalf van geweest zijn? Ze worden maar voor me gebroken. Zet jij ze maar weer terug. Doe jij het maar met de andere.’

‘Ja moe, ja moe.’ Geen ruzie nu, geen ruzie alsjeblieft. Daar voor is Koba toch. Daar voor wachten haar vrienden toch.

Ze zet ze terug. Met beverige handen zet ze de kopjes, alle vier, weer in de kast. Maar nu is er een holte in haar binnenste gekomen, een weeë holte alsof ze braken moet. Opschieten, opschieten. Ze loopt terug naar de keuken. Op het aanrecht staat een witte kom, vuil. Even omwassen. Daar is nog een schotel van. Opzoeken. Opschieten. Die blauwe. Waar is daar de schotel van? Onder de kachel met een restje katteprak. Omwassen. Opschieten. O God, o God, waarom maakt ze 't haar zo moeilijk? Die witte - geen schotel. Zoeken. In de teil onder de kraan. Vaders kop. Er is een stuk uit. Omwassen. Opschieten. Maar ze heeft haar vlugge delicate tempo al lang verloren. Ze treuzelt met beefhanden en voelt een weeë holte in haar borst en buik. Er komt een verdriet in haar keel en een brand in haar ogen. O God. Ze klemt haar kaken vast opeen en wast en droogt in den blinde. En daar zitten ze maar en wachten ze maar -, en weten niet eens dat het bestaat, dat je geen kopjes mag nemen. De gast is Koning. O God. Ze traant. Ze treuzelt met de kopjes en de kopjesdoek. Ze treuzelt. 't Is toch verbeurd, dat Koningschap der gasten. Ze treuzelt en traant. Verslagen en verloren staat ze te tranen en te treuzelen.

Dan - godverdomme. Ze smijt een kom in gruijzels op het aanrecht, ze smijt de theedoek op de grond, valt op de keukenstoel en huilt, huilt verongelijkt - in wilde vernietigingsdrift.

Ze huilt dat moeder komt binnengerend.

Ze huilt dat haar gasten verbleken.

Ze huilt dat buiten iemand even stil blijft staan, en luis-

tert, en dan weer verder loopt. En evenmin begrijpt als moeder, als de drie geliefden.
Ze huult Mina, die gouden Mina.
Om niets, om niets.

Silvia Verhagen

Het kan voorkomen in 't leven dat iemand zich 's avonds te rusten legt zonder de minste illusie over de toekomst en dat hij de volgende ochtend door een klein briefje van de een of andere notaris midden in de stoutste droom gezet wordt die hij ooit had kunnen dromen. Zoiets was er gebeurd met Silvia toen ze van een peetoom wiens bestaan ze al jaren vergeten had een enorm kapitaal erfde. Ze was er nog lang niet aan toe om alle veranderingen door deze gebeurtenis in haar leven te overzien. Het was nu nog alleen maar een sensatie, vooral voor de mensen die ervan hoorden, maar Silvia zelf met haar zwaartillende natuur vond eigenlijk gezegd toch ook dat dit geluk haar een beetje te laat toeviel. Goed, ze zou het gemakkelijk hebben in de toekomst, maar welke vreugden zou ze zich nog kunnen scheppen? Ze was niet jong meer en heel sterk was ze evenmin. Ze had altijd hard moeten werken en haar vrije tijd had ze nodig gehad om uit te rusten en nieuwe krachten te verzamelen. Ze had dus niet meer het sterke jeugdige verlangen om grote reizen te gaan maken en liefhebberijen waaraan ze zich nu eens helemaal kon gaan wijden had ze er nooit op na gehouden. Ze was bescheiden en gematigd van aard en er was niet veel dat voor geld te koop was waarnaar ze ooit een werkelijk brandend verlangen had gekoesterd. Het enige dat haar altijd benijdenswaardig had geleden was het bezit van een auto; alleen maar omdat ze altijd op de fiets naar kantoor en naar huis moest rijden, wat haar te veel vermoeide, en omdat ze met regen en kou in een tochtige tram moest zitten, wat haar elke winter een griep bezorgde. Die auto kon ze nu kopen, met gemak, en wel drie auto's ook als ze wilde, maar nu had ze die niet meer

nodig om naar haar werk te gaan. Ze zou daarmee moeten rijden voor haar genoeg, en dan zou ze nog moeten verzinnen wie ze mee zou vragen ook. Dat was al direct veel minder gemakkelijk, want veel vrienden en kennissen had ze niet. Een getrouwde zuster had ze, dat was waar, en dat gezin zou ze niet vergeten, vanzelfsprekend niet; dat hoefde geen grote zorgen meer te hebben, al hadden ze zich nooit veel aan haar gelegen laten liggen. Neen, als ze dat zo naging, was ze eigenlijk maar erg alleen. Als ze nu nog jong geweest was, had ze misschien nog wel gedacht dat alle levensvreugden die te bedenken waren haar met dat geld zouden toevallen. Maar nu wist ze wel beter, daarvoor kwam het te laat. Zo dacht Silvia ongeveer. Maar nu zou het ook kunnen dat ze, juist door haar eenvoud, zich zelfs geen voorstelling kon maken van al wat bereikbaar voor haar werd en haar nog vreugde zou kunnen geven. Want zo kleedde ze zich nu in haar zondagse mantelpak met hetzelfde welbehagen van altijd. Het was een keurig mantelpak dat ze al voor het derde jaar droeg. Toen ze het kocht was het haar eigenlijk te duur geweest, en ze was er dan ook angstig zuinig op, nog steeds, en dacht steeds weer: Aan een goed stuk kleren héb je ook wat. - Ook deze ochtend dacht ze dat, precies zoals altijd, terwijl ze zich toch gereedmaakte om naar de notaris te gaan en te vernemen hoe ze over dat enorme vermogen beschikken kon. -

De notaris woonde in de nabije stad, ongeveer twintig kilometer van het provincieplaatsje waar Silvia haar eenvoudige leven tot nu toe gesleten had. Er ging een autobus heen die ze 's zondags weleens genomen had om daarginds naar een concert te gaan en daarna wat rond te wandelen in het geanimeerde centrum. In de bus dacht ze: Silvia, dat is toevallig wel een geschikte naam voor een vrouw die rijk is. Haar achternaam, Verhagen, was trouwens evenmin lelijk. Silvia Verhagen! Ze had haar naam in de krant zien staan: Eenvoudige typiste erft vermogen! - Op kantoor had ze bij haar afscheid moeten trakteren. Zoals altijd wanneer daar

iets feestelijks aan de hand was werd dat gebakjes en sigaretten. Ze had wel heel een banketwinkel en heel een sigarettenwinkel kunnen leegkopen, en dat had haar nog geen krimp gegeven. Een gek idee was dat, ze zou daar echt nog aan moeten wennen. - Bij de notaris bleek dat ze voor enkele formaliteiten de volgende dag en de daaropvolgende dag weer in de stad terug zou moeten zijn. De notaris was er zo één die misschien wel honderd grote erfenissen had uitgedeeld, zo'n doorgewinterde die nog niet geschrokken zou zijn van een miljoen en die tegelijk tot een halfje nauwkeurig met geld omsprong. Hij zei: 'Morgen of uiterlijk overmorgen kunt u van uw vermogen opnemen wat u maar wilt. Als u eventueel hier in de stad blijft, kan ik u dan soms met wat geld van dienst zijn?' - Ze antwoordde: 'Ik zou het wel prettig vinden om te blijven totdat alles geregeld is.' - In waarheid lokte het haar aan om in de stad te gaan dwalen, zoals ze dat 's zondags wel gedaan had na een concert. Bovendien zou ze dan weleens willen gaan eten in een aardig klein restaurant dat ze er wist aan een gracht. En 's avonds kon ze dan in het drukke centrum gaan kijken naar de grote lichtreclames die in rood, paars en geel zo prachtig afstaken tegen de avondlucht. Ze voelde zich voor 't eerst sinds die overstelpende gebeurtenis gretig en verheugd; het was gewoon een vakantie, een feest, drie dagen in de stad. - De notaris overhandigde haar vijf biljetten van honderd gulden. Ze had er wel vijftig kunnen krijgen ook, het kon niet op... Tegen de avond, na een heerlijke zwerftocht, na het etentje in het kleine restaurant, durfde ze zichzelf pas te bekennen waar ze heel de dag heimelijk naar toe had geleefd. Ze had nog niets overdrevens gedaan, ze had nog niets gedaan dat buiten haar mogelijkheden had gelegen toen ze nog arm was en voor zulke uitstapjes moest sparen. Maar nu ze in het centrum stond en de lichtreclames als een feest van kleuren in de avondlucht gloeiden bekende ze 't zich maar. Ze wilde logeren in dat enorme hotel waarvan de gevel bijna zo hoog was als een wolkenkrabber en waarvan de kamers erkers of bal-

kons hadden. Het moest heerlijk zijn om van zo'n erker of zo'n balkon af op al dat feestelijke licht en op dat bruisende grote-stadsleven daaronder neer te schouwen. Het moest ook heerlijk zijn om in zo'n groot hotelpaleis te slapen en bij 't ontwaken die zonnige stad daar beneden weer te vinden en met één blik weer heel haar schoonheid te overzien. Neen, het ging om nóg wat anders. Het was een bijzonder deftig en duur hotel, en de mensen die ze ooit in de erkers of op de balkons had zien staan waren haar zo welbeschermd en tegelijk zo machtig voorgekomen. Welbeschermd en machtig, zo had ze zich nog nooit gevoeld. Op die beleving wilde ze zich nu eens trakteren. -

Ze werd er ontvangen met onberispelijke ingetogen hoffelijkheid, precies alsof het hotelpaleis een echt paleis was. Toen ze naar de lift liep en haar verschijning in een grote wandspiegel zag, stelde dat haar volkomen op haar gemak. Juist doordat ze zo eenvoudig gekleed was, viel er niets op haar aan te merken. Ze had bovendien haar naam in het hotelregister moeten schrijven en het was best mogelijk dat men uit de krant wist welk een vermogen er achter die Silvia Verhagen stond. De lift gonsde naar boven, en over dikke tapijten voerde de weg naar haar appartement. Wel een uur lang keek ze over de stad met het vuurwerk van opvlammende en verduisterende lichtreclames, en voor 't eerst in haar leven had ze het gevoel dat de wereld aan haar voeten lag, niet alleen letterlijk maar in alle betekenissen. Het maakte haar duizelig van emotie en schonk haar de hoop dat ze in de toekomst zeker ook nog wel iets moois van haar leven zou kunnen maken. Op welke manier precies, dat wist ze nog niet en daar kon ze zich nog niet in verdiepen ook. Daarvoor was deze ervaring op zichzelf al te groot. Ze ging er ten slotte toe over een bad te nemen en legde zich toen in het zachte praalbed te rusten. Eerst dacht ze dat ze geen oog toe zou doen, zo vreemd en imposant omgaf haar dat voorname slaapvertrek. Het was een modern sprookje dat zich aan haar verwezenlijkte, en in zekere zin had ze die toverachtige

ingreep in haar saaie bestaan wel verdiend ook. Wat had ze niet altijd gewerkt, en echt ontevreden was ze daaronder nog niet eens geweest. Wat had ze niet altijd moeten passen en meten om behoorlijk rond te kunnen komen en nog wat over te houden ook voor een bescheiden vakantie, en dat was haar nog niet eens slecht afgegaan. Zo verdiepte ze zich in een verleden dat ze radicaal achter zich gelaten had. Neen, ze hoefde zich niet te schamen over de manier waarop ze tot nu toe in 't leven had gestaan. Zonder dat ze 't merkte werden haar gedachten droombeelden. Ze zag zich weer in dat vroegere leven staan, en dat betekende voor haar in het grote lokaal waar zij en haar collega's jaren en jaren hadden samengewerkt. Er was natuurlijk wel jaloezie toen ze afscheid nam, maar niemand was er toch die het haar openlijk had willen misgunnen. Dat was heel sympathiek geweest, heel collegiaal. Met een glimlach sliep ze in. -

De volgende ochtend was het helaas geen mooi weer. Er hingen grauwe wolken boven de stad en daardoor was de stad zelf ook grauw. Het uitspansel en de mensenwereld schenen in een slecht humeur, en dat vond ook z'n weerslag in de prachtige hotelkamer waar het licht even vaal en glansloos was als in de blik van een treurig mens. Op kantoor waren zulke doffe dagen als een van eeuwenlange duur geweest en had iedereen tot iedereen gezegd, heel de dag door, dat het zulk ongezellig weer was en dat daar niks aan was. Silvia had dat nu ook wel willen zeggen, maar het kamermeisje dat haar een ontbijt bracht deed dat zo geruisloos en respectueus dat ze geen praatje durfde te beginnen. Op kantoor zeiden ze ook op zo'n dag dat het nog treuriger was voor mensen die dan juist vakantie hadden. En dat werd dan weer bestreden; je kon toch altijd nog naar een bioscoop, of naar een museum, of alleen maar lekker luieren thuis, het was immers al een feest dat je uit de gewone sleur weg was! - Maar Silvia hoefde er voorlopig niet bij stil te staan wat ze wel zou doen. Ze moest naar de notaris en naar de bank. Dat was heel wat. Vandaag begon feitelijk haar rijkdom. Maar

de stralende verwachtingsvolle stemming van gisteren kon ze toch niet meer terugvinden, lang niet. Ze probeerde het nog eens en ging op het balkon staan, tussen uitspansel en wereldstad. Gisteravond had ze 't gevoel dat alles in 't leven voor 't grijpen lag. Maar nu leek het haar eerder alsof de jagende wolken haar als een groot grauw verdriet boven 't hoofd hingen en alsof de stad haar uitgestoten had. Ze ging de kamer weer in en wierp een blik in de spiegel. Ze zag zichzelf als een eenvoudig, maar keurig geklede dame met een verstillde en beetje tobberige uitdrukking op het gezicht. Toen ze de brede gang op kwam om naar de lift te gaan ontmoette ze een van de chefs van het hotel, dezelfde die haar het hotelregister had laten invullen. Hij maakte een buiging voor haar en informeerde op zachte hoffelijke toon of ze een goede nachtrust genoten had. En daarna begeleidde hij haar naar de lift, met de ingetogen en fel aandachtige hoffelijkheid waarmee men een hoge gast vereert. Op zijn goed geschoren blanke gezicht stond een glimlachje. Ze zag dat allemaal heel erg nauwkeurig, want in die brede gang brandde het elektrische licht alsof het avond was. Bij een kromming stieten ze plotseling op een werkvrouw. Het glimlachje verdween, het goed geschoren blanke gezicht werd streng. Dat moest natuurlijk als 't maar enigszins kon vermeden worden, werken op de gangen als daar nog gasten passeerden. Hij zei niets, maar maakte een kleine venijnige beweging met de hand, zoals je een insect kan wegslaan. Zo vlug ze kon greep de vrouw haar emmer en haar overige werkspullen. En schichtig, met afgewend hoofd, als om de melaatsheid van haar simpele arbeid te verbergen, trok ze zich terug in een zijgang. De chef wendde Silvia weer het gezicht toe, waarop nu ook weer het zoete bijna gelukkige glimlachje stond, en zei: 'U excuseert?' - Daarna belde hij om de lift en begeleidde hij haar tot aan de uitgang.

Op straat was het niet alleen somber, maar blijkbaar ook van een najaarsachtige kilte. Ze huiverde zelfs, en haar lippen voelden strak aan van kou. Het kon ook nervositeit zijn.

Die vlucht in de zijgang had haar niet belet dat gezicht nog juist te zien. Een zorgelijk gezicht, niet jong meer. Zowat van haar leeftijd. Ze huiverde van kou. Op kantoor, dacht ze, was de werkster iemand die meetelde. Als je daar bijvoorbeeld over haar pas gedweilde gang liep, denk dan niet dat ze voor je vluchtte. Neen, ze keek je wantrouwend na of je soms vuile voetsporen achterliet. Ze was in staat om je terug te sturen, naar de gangmat: 'En nou eerst behoorlijk je voeten vegen, daar werk ik niet voor!' - Silvia glimlachte met verstijfde lippen. Het was me er eentje, die werkster op kantoor! - Toen verstilde haar gezicht weer en was er die tobberigheid weer op te lezen. Je zou niet zeggen dat daar een rijke vrouw zonder zorgen liep. Zo iemand moest toch eigenlijk lopen als over rozen. Zelfs mensen die zich toevallig met hun arbeid op haar pad bevonden maakten nog ruim baan voor haar!

Bij de notaris was alles spoedig geregeld. Na afloop van de zakelijke besprekingen zei die doorgewinterde maar correcte man met vaderlijke hartelijkheid: 'U zult al wel veel plannen gemaakt hebben.' - 'Neen,' zei ze. En toen sloeg ze de handen voor 't gezicht en hilde zenuwachtig. 'Kom, kom,' zei de notaris bemoedigend, maar hij begreep er niets van. Trouwens, zijzelf begreep ook nog niet precies waardoor ze zich zo rampzalig voelde. Het enige dat tot haar doordrong was dat ze haar thuis in de mensenwereld had opgegeven en nu dieper alleen was dan ooit.

In naam der wet

Jannie was juist bezig het witte emaille bord, waarop met gekrulde letters 'Pension' te lezen stond, met een zeem droog te wrijven toen ze de vrouw de hoek om zag komen op de schuwe manier van iemand die op de vlucht is en de achtervolger het spoor bijster tracht te doen raken. Haar oog viel op het bordje 'Pension' en vlak voor Jannie langs repte ze zich het portaal binnen, bleef daar staan en vroeg, zich naar haar toegerend: 'Hebben jullie nog een kamer vrij?' - Ze droeg een donkere mantel die zichtbaar versleten was en hield een klein imitatieleren koffertje in de hand. Het was stellig een vrouw uit de provincie. Jannie kwam ook het portaal binnen, sloot de deur en zei, de trap oplopend: 'Ik zal het voor u vragen.' - De vrouw bleef wachten totdat een stem haar verzocht boven te komen. Erg jong was ze ook niet meer. Voetje voor voetje, misschien wel schoorvoetend kwam ze de trap op en stond toen tegenover Jannie's moeder. Zelden zag je zo duidelijk, in één oogopslag, dat je met moeder en dochter te doen had. Beiden waren mager, bleek, zorgelijk. En beiden hadden een zekere schroom, zelfs in eigen huis. 'Ik heb nog wel een kamer,' zei de moeder, 'maar veel bijzonders is het niet.' - Met haar drieën gingen ze toen nog een trap op en bezichtigden de lege boven-achterkamer. Een blind paard kon er geen schade doen. Er lag een mat op de vloer, er stond een ijzeren ledikant, een tafel, een stoel, en dat was al. Geen vaasje op de schoorsteen, geen plaatje aan de muur. 'Die kamer,' zei de moeder, 'heb ik nog niet kunnen inrichten, maar ik vraag er dan ook niet veel voor; drie gulden per dag met de kost. Voor hoe lang is het?' - De vrouw keerde zich van haar af en liep naar het raam. Uitzicht was er

niet. Je keek op de blinde muur van een luchtkoker. Ze zei, door het raam kijkend: 'Voor twee, of drie, of vier dagen, ik weet het niet. Mijn man is op de wilde vaart, op de dag af kunnen ze 't nooit zeggen wanneer de boot binnenkomt.' - Ze keerde zich weer naar de moeder toe en vervolgde: 'Ik woon in Roozendaal, begrijpt u, en nu ben ik hier om hem af te halen.' - De moeder keek beschroomd voor zich en antwoordde: 'Ja natuurlijk, ik begrijp het.' - Met een aarzelend gebaar zette toen de vrouw haar koffertje op de tafel. De moeder vroeg: 'Dus u blijft? Wilt u dadelijk een kopje thee?' - De vrouw viel op de enige stoel die in de kamer stond en zei zacht: 'Alstublieft.' - Ze verlieten de kamer, Jannie en haar moeder, daalden de trap af en gingen naar de keuken, waar een groot deel van het dagelijkse werk lag. De moeder nam de bak met aardappelen, die ze aan 't schillen was, weer op de schoot en Jannie zette water op voor thee. Daarna zette ze zich naast haar om haar met schillen te helpen. Weer trof de gelijkenis tussen die twee. Beiden waren zorgelijk van nature, in beider gezicht stond de gesloten droevige mondlijn die op een zwijgzame peinzende aard wijst. De dochter vroeg: 'Zou het waar zijn?' - De moeder antwoordde: 'Misschien wel niet.' - En de dochter: 'Misschien kan ze je niet eens betalen.' - Daarbij keek ze haar moeder met een vreesachtige blik van terzijde aan. De moeder trok met een gebaar van onmacht de schouders op en zei: 'Dat moet je toch altijd maar afwachten.' - En de dochter weer: 'Maar waarom vroeg je haar naam en adres niet?' - Ze hield haar blik hardnekkig op haar werk gevestigd en antwoordde: 'Ja, dat had ik natuurlijk moeten doen, maar als dat dan ook niet waar is?' - Jannie stond op en ging thee zetten. Ze vervolgde met iets verontschuldigends in haar stem: 'Ze zag er ongelukkig en opgejaagd uit, vond je ook niet?' Het is wel vervelend om dan met al die vragen aan te komen.' - Jannie schonk thee in, zette een kopje op een blaadje en bracht dat naar de bovenachtkamer. Ze vond haar nog precies zoals ze daarstraks achterbleef, op de stoel met een onrustige dwalende blik.

Haar gezicht was grauw en gezwollen van vermoeden. Het kon zijn dat ze zwaar ziek was en onderdak had gezocht om beschermd te zijn tegen de gure dag. Het kon ook zijn dat ze achtervolgd werd, of misschien wel voortvluchtig was. Misschien wilde iemand haar kwaaddoen. Misschien had ze kwaadgedaan. Een mens is een geheimzinnig wezen, dat alles in zich bergt; boze en goede instincten, haat en liefde, wraakzucht en offervaardigheid. Uit talloze impulsen en motieven kan een mensenhand onherstelbare vreselijke dingen doen. De handen van de vrouw lagen als krampachtige vuisten in haar schoot. Bang kon je niet van haar zijn, eerder gaf ze je een groot gevoel van meelij. Een mens wordt ook zo gemakkelijk zielig en beklagenswaardig. Een dier, zoals dat in eigen huid op aarde leeft, behoudt de eenvoud en de gratie van zijn natuurlijkheid. De mens, zoals die in de mensenwereld leeft, moet zich van de natuur vervreemden en toch natuurlijk en waarachtig blijven. Hoe moeilijk is dat. Die vrouw daar op die stoel scheen dat tenminste helemaal niet meer te kunnen. Ze beleefde innerlijk een hel, en ze durfde daar niets van te laten blijken. Ze had misschien wel van angst of van schaamte door de grond willen zinken, en ze bleef daar schijnbaar onbewogen, roerloos op die stoel zitten. Roerloos, met haar krampachtige handen in de schoot en met diep in de ogen gedrukt een zonderling zwart hoedje dat haar een beetje dwaas maakte. Jannie zette het kopje thee voor haar. ‘Dank je,’ zei ze en ze keek haar aan met een krampachtig glimlachje. En toen ze de kamer wilde verlaten, vroeg ze haastig, op vale onverschillige toon: ‘Zijn hier veel mensen in de kost?’ - Ze bleef bij de deur staan en antwoordde aarzelend: ‘Nog niet zoveel. Moeder is pas met kamers verhuren begonnen. Toen vader gestorven was, begrijpt u wel, we bleven zonder geld achter.’ - En bij ‘zonder geld’ kreeg ze een kleur en keek ze naar de grond; het leek immers wel een stille wenk. Maar de vrouw deed alsof ze dat niet voelde, of ze voelde het werkelijk niet, want toen vroeg ze: ‘En wat voor mensen zijn hier in huis?’ - Ze antwoordde:

‘O, een meneer die op kantoor is, en twee vrienden op de voorkamer, maar dat zijn arbeiders. En dan komen hier nog wel eens reizigers, omdat het zo vlak bij 't station is.’ - Inderdaad, het was vlakbij. In de nacht moest je het rangeren en het fluiten van de treinen kunnen horen. ‘We eten om zes uur,’ zei Jannie nog. En daarop knikte de vrouw en gleed haar blik weer schichtig langs haar heen... Om zes uur bracht ze op een dienblad het eten boven. Ze vouwde een schoon tafellaken uit en zette daarop een schaal aardappelen, een schaal worteltjes en een kom met saus waarin een stukje vlees dreef. Het was jammer dat ze niet kon zien hoe ze daarop aanviel, zodra ze de kamer weer uit was. Op de manier van een indringster, een dievegge, steels en haastig en schrokkerig. Toen er nog wat kruim en nog wat saus over was, raakte ze in tweestrijd; moest ze dan niet een beetje op de schalen overlaten, uit fatsoen? Maar daar hoorde ze Jannie de trap alweer op komen om af te ruimen. Voordat ze binnenkwam had ze de resten op haar bord geschoven en begon ze die met krampachtige bedaardheid op te eten. Ze zei: ‘Ik ben zó klaar.’ - Jannie bleef met haar houding verlegen midden in de kamer staan, met het dienblad bungelend aan haar hand. Achter haar gevoel van meelij rees weer een oude opstandigheid die ze altijd weer moest wegedeneren; het was onzin om je vernederd te voelen als je alles deed wat nu eenmaal bij je werk hoorde. Ze moest wachten totdat deze vrouw, die uitgehongerd was, die misschien een stakker of die misschien een oplichtster was, klaar was met dat zenuwachtig beheerste schrokken. Ondertussen hoorde ze haar vragen: ‘O ja, is je vader gestorven? Hoe kwam dat zo?’ - Jannie antwoordde onwillig: ‘Hij werd plotseling heel erg ziek, dat is alles.’ - Ze zei de waarheid; dat was ook alles. Dat ziekbed kostte veel geld, en moeder en zij moesten maar zien hoe ze daarna terechtkwamen. Zij moest natuurlijk van 't gymnasium af, want nog vier jaar studeren, al kon ze dan goed studeren, dat ging niet en dat had trouwens geen zin meer. Bovendien spaarden ze een dienstbode uit. Ze zette de

schalen en het leeggeeten bord op het dienblad. En toen vroeg de vrouw: 'Mag ik misschien even jullie krant inkijken?' - Jannie bracht haar de krant en terwijl ze die openvouwde zei ze nog: 'Voor de boten, begrijp je, even kijken of de boot al binnen is.' - Beneden deed ze voor moeder de afwas, en toen ze daarmee klaar was werd er op de keukendeur geklopt. 'Dank u wel,' zei de vrouw, reikte haar de krant toe en verdween onmiddellijk weer. Jannie en haar moeder keken elkaar aan. Ze zag eruit alsof ze een geest gezien had, alsof er geen hoop meer was, alsof ze ter dood veroordeeld was. 'Geef eens hier,' zei moeder. Ze vouwde de krant open zonder te bedenken dat ze zonder bril slecht lezen kon, zonder zich te realiseren wat ze zoeken wou; het scheepsnieuws of heel wat anders. Jannie leunde over haar moeders schouder en keek mee. 'Dat is ze,' zei Jannie. Ze zagen haar portret daarop zonder hoed, maar toch onmiddellijk te herkennen aan het dikke maskerachtige gezicht en de kleine ogen met hun vaagheid en hun onrust. En daar stond het te lezen. Ze kwam niet uit Rooszendaal, maar uit het noorden van het land. Ze had in verscheidene pensions gewoond voor korte of langer duur, en tot op heden was het haar nog steeds gelukt om spoorloos te verdwijnen voordat haar de rekening werd gepresenteerd. Alleen, in het laatste pension had ze haar bagage, een koffer met lijfgoed en met dat portret, moeten achterlaten. Misschien ging ze nu hier eens een middagje wandelen, kijken 'of de boot al aan was', met achterlating van het kleine imitatieleren handkoffertje, alleen om de indruk te wekken dat ze terug zou komen. Dus, een oplichtster. 'Wat moeten we doen?' vroeg Jannie. De moeder had ondertussen haar bril gezocht en bekeek het portret nog eens. 'Je weet niks van zo'n mens af,' zei ze, 'dat is het vervelende.' - Jannie ging de keuken uit en liep zo zacht mogelijk de trap op om te kijken of er nog licht tussen de deur en de drempel doorscheen. Ze kwam terug en zei: 'Ze is naar bed gegaan, want het is al donker bij haar. Ze was natuurlijk bang dat we gelijk al naar boven zouden komen.'

- De moeder antwoordde niet. Jannie vervolgde: 'Misschien ligt ze wel met haar hoofd onder de dekens, uit angst dat we haar op straat zullen zetten.' - De moeder las het stuk in de krant nog eens over. 'Er staat niet bij,' zei ze toen, 'dat ze uit die pensions wat meenam, ik bedoel, dat ze ook stal. Het ging dus alleen maar om onderdak en eten.' - Jannie keek naar het zorgelijke profiel van haar moeder en naar haar handen, die ruw van 't werken waren. Ze vroeg: 'Zou ze misschien iets mankeren, zou ze niet kunnen werken?' - De moeder vouwde de noodlottige krant op en antwoordde wrevelig: 'Ja, wie zal je dat vertellen. Dat is juist het vervelende, je weet niks van zo'n mens af. Maar wij zitten ermee.' -

Moeder en dochter sliepen op dezelfde kamer. De nacht was even guur als de dag. Het was onherbergzaam en winderig buiten, en het geluid van het rangeren van nachttreinen drong door tot in deze stationsachterbuurt als een naargeestig blijk van de eeuwige menselijke onrust. Het was de vraag of die vrouw daar op de boven-achterkamer nu ook werkelijk voor enkele uren aan die eeuwige menselijke onrust ontsnappen kon en sliep. Dat was en bleef de vraag, al had ze een bed. Misschien durfde ze dat niet meer, na dat portret, en hield ze zich gereed om straks, in 't holst van de nacht, ook hier weer vandaan te vluchten. Misschien ging ze straks, als ieder ander wel sliep, zo zacht mogelijk op kousevoeten, met haar schoenen in de hand, de trap af. En als ze buiten stond, waarheen dan? Ze had misschien geen ouders meer, geen man, geen kinderen. Misschien was ze ziek. Misschien had ze een kwaal waardoor ze geen lichamelijk werk kon doen, bijvoorbeeld tuberculose, en had ze nooit kunnen leren voor een vak dat geschikt voor haar was. Moeder had gelijk; het vervelende was, je wist niks van zo'n mens af. De gure wind flapte tegen het raam en het knarsen van het rangeren weerklonk door heel de buurt. Het was natuurlijk lang niet zo, dat je je leven altijd maar in eigen hand had en daarvan kon maken wat je graag wilde. Zijzelf bijvoorbeeld had vroeger

gedacht dat ze studeren zou. Eerlijk gezegd had ze dokter willen worden en als vader was blijven leven was dat wel gegaan, tenminste als ze dan ook in aanmerking gekomen was voor een studiebeurs. Maar nu nog eerst vier jaar studeren en niks inbrengen en moeder verplichten een dienstbode te nemen, dat kon natuurlijk niet. Dus, van school af, kamers doen, bedienen, bel poetsen en het witte emaille bord zemen als het geregend had. Misschien kreeg ze later wel een ziekte die haar krachten brak en waardoor ze niet meer werken kon, of misschien wilde ze later niet eens meer werken omdat haar leven toch mislukt was... Door heel de buurt weerklonk het ijzeren ringeren van de treinen. Ze sloop de trap af, op kousevoeten, trok buiten haar schoenen aan, en liep in de richting van het station. De gure wind blies haar in 't gezicht, en die wind was de enige die ze ontmoette. De mensen lagen in bed en sliepen, en in hun slaap drongen dromen door, lelijke en mooie. Maar zij was wakker en waakzaam, en vocht droomloos tegen de wind. En waarom eigenlijk nog vechten? Ze liep naar de overweg vlak bij 't station. Ze vocht tegen de wind en merkte niet eens dat de tranen haar langs het gezicht stroomden. Waarom eigenlijk nog vechten? Ze kon er niet meer tegen op. Ze bleef tussen de zware treinrails staan, hijgend, schreiend, en vanuit de verte naderde het ijzeren geweld... 'Moeder,' schreide ze plotseling, 'moeder, ik kan niet slapen!' - De moeder kwam haastig haar bed uit, sloeg de armen om haar heen en zei: 'Nou, nou, wat is dat nou ineens, kindje.' Ze antwoordde: 'Ik weet het niet.' - En ze schreide hartverscheurend. Daarop wiegde haar moeder haar in haar armen alsof ze werkelijk nog een kindje was, en zei: 'Het is om dat mens boven, is 't niet?' - En weer: 'Ik weet het niet.' - Het ging verder, dat verdriet; het was om dat mens, om haarzelf, om heel het leven. Met zo'n zelfde verdriet kwam ze ter wereld. Maar ook dit moment was een ter wereld komen, de oriëntatie in een dreigend en ontgoochelend bestaan. De moeder begreep wel zoiets. Ze wiegde haar in haar armen en fluisterde: 'Stil maar, stil maar.' - Totdat

ze stil was, en toen legde ze haar hoofd op het kussen en dekte ze haar veilig toe.

De volgende ochtend bracht moeder zelf een ontbijt naar de boven-achterkamer. ‘Goeiemorgen,’ zei ze, ‘u bent ook al vroeg kant en klaar.’ - Ze zat met mantel aan en hoed op aan tafel. Het was duidelijk, ze was op alles voorbereid. Ze maakte zelfs al een beweging om op te staan, maar zonk toen weer op de stoel terug. ‘Ja,’ zei ze onzeker, ‘ik wou een boodschap gaan doen.’ - Moeder zette een bordje met boterhammen op tafel, en wat boter en jam, en een potje thee. Toen dat gedaan was aarzelde ze een ogenblik. ‘Luistert u eens,’ begon ze. De vrouw keek haar weerloos tegemoet. ‘Ik wou zeggen,’ zei ze toen met gedempte stem en neergeslagen ogen, ‘dat het nog slechter weer is dan gisteren, maar als u er beslist uit moet is daar natuurlijk niks aan te doen.’ - Zo zou ze misschien geloven dat ze het portret in de krant niet gezien hadden en dat ze nog veilig was. Niemand dwong haar dus om zich buiten te wagen. Niemand joeg haar die smerige straat op, waar een dunne motregen over de keien joeg. Maar ze scheen het niet meer te vertrouwen, ze ging toch. Ze hoorden haar de trap afstommelen, voorzichtig, zoals een vreemde dat doet in andermans huis. Ze zagen haar door de straat lopen, met het rare zwarte hoedje diep in de ogen gedrukt en met een starheid die innerlijke onzekerheid verried. Waar ging ze heen? Ze wist het zelf niet, en toch moest ze doen alsof ze een doel voor ogen had. Wat stond haar te wachten? Dat kon ze niet eens meer uitdenken, alleen vreesde ze dat er plotseling een zelfverzekerde stap naast haar zou opklinken en een hand haar bij de arm zou grijpen: ‘In naam der wet!’ - De moeder en haar dochter stonden voor het raam en keken haar na. Ze droeg met de linkerhand het imitatieleren koffertje. De moeder zei: ‘Die zien we niet meer terug, maar ik zweer je, kind, ik heb haar niet weggestuurd.’ - En toen gingen ze samen weer aan het dagelijkse werk, bedden opmaken en kamers opruimen en de afwas doen, stil en beschroomd, zelfs in eigen huis.

Nawoord en verantwoording

In 1980, enkele jaren na de dood van Corrie en Jan Lührs, de zuster en zwager van de schrijfster, werd Anna Blamans literaire nalatenschap aan de zorg van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum toevertrouwd; toen kwamen negen, naar ik vermoed deels in dag- of weekblad gepubliceerde maar tot dan toe onbekende, prozastukken aan het licht, welke uiteraard geen deel konden uitmaken van de in 1978 verschenen bundel nagelaten prozastukken, *Fragmentarisch*. Een drietal ('Liefde zonder genade' en twee titelloze stukken) was onvoltooid gebleven.

Ik heb besloten deze fragmenten niet in *Droom in oorlogstijd* op te nemen. Mogelijk krijgen zij een plaats in het *Verzameld werk* van Anna Blaman. Drie andere, wel voltooide, verhalen die opdoken ('Veertig', 'Jacques en de voorzienigheid' en 'Wonderen op 5 December') heb ik niet opgenomen, omdat zij te zeer de beperkingen vertonen die gelegenheidswerk kenmerken. Ook deze verhalen kunnen uiteraard een plaats krijgen in het *Verzameld werk*.

De drie resterende verhalen die uit Blamans nalatenschap te voorschijn kwamen, zijn in deze bundel opgenomen: het titelverhaal 'Droom in oorlogstijd', 'Neen Christina' en 'Gouden Mina'. In de collectie van Struyker Boudier bleken in fotokopie de typoscripten te berusten van 'Silvia Verhagen' en 'In naam der wet', die eveneens deel uitmaken van deze bundel. Aan de vijf genoemde verhalen heb ik twee in ieder geval wel gepubliceerde, maar vrijwel onbekende (in de bestaande bibliografieën staan ze in elk geval niet

vermeld) verhalen toegevoegd: ‘Een autobiografie’ en ‘Wonderboek der herinnering’.

Ellen Warmond verklaarde tegenover mij dat zij over ongepubliceerd werk van Anna Blaman beschikt, maar dat zij niet in de gelegenheid is dat uit haar grotendeels ongeordende archief op te diepen. Afgezien van dit werk is nu al het ongepubliceerde scheppende proza van Anna Blaman boven tafel gekomen, zo meen ik, met enige schroom, te kunnen stellen. Mijn schroom komt voort uit de overweging dat dergelijke uitspraken, ook al ben je systematisch en uiterst zorgvuldig te werk gegaan, nogal eens door de feiten worden gelogenstraft. Het niet geringe voordeel van het geheel onverwacht opduiken van onbekend werk - en dit als troost - is dat een in biografisch en literair opzicht boeiende bundel kan verschijnen. *Droom in oorlogstijd* is zo'n bundel. De titel is niet toevallig die van de gelijknamige novelle; deze novelle is niet alleen het omvangrijkste verhaal, maar ook veruit het beste.

Aan de eerste twee verhalen, ‘Een autobiografie’ en ‘Droom in oorlogstijd’, zal ik wat ruimer aandacht besteden; de overige voorzie ik slechts van zeer summier commentaar.

Een autobiografie

Het eerste verhaal van deze bundel, dat ik de titel ‘Een autobiografie’ heb meegegeven, verscheen zonder titel als de vierendertigste autobiografie in de door Benno J. Stokvis samengestelde en ingeleide bundel *De homosexueelen. 35 Autobiographieën* (1939). Stokvis stelde zich met zijn boek ten doel ‘de haat en onwil, afkeer en verachting, domheid en onrecht van de wereld tegen homosexualiteit tegen te gaan’. Een aantal elementen uit deze evenals alle andere bijdragen anoniem verschenen ‘autobiografie’ was voor Myriam Everard aanleiding in een artikel in het januari-nummer van het lesbisch-cultureel tijdschrift *Diva* (1984) te concluderen,

dat de tekst aan Anna Blaman moest worden toegeschreven. Met het doorslaggevende feit dat zich in de letterkundige nalatenschap - die, zoals gezegd, in de collectie van het Letterkundig Museum opgenomen is - een typoscript bevindt dat nagenoeg identiek is aan de onderhavige 'autobiografie', bleek Everard niet bekend. Voor mij was dit aanleiding om dat, eveneens titelloze, typoscript, onder de weinig verrassende, maar wel de inhoud dekkende titel 'Hansie' in het tijdschrift *WAR* (1984) te publiceren.

Anna Blaman debuteerde in april 1939 officieel in het tijdschrift *Werk* met het verhaal 'Romance'. Stokvis' verzamelbundel verscheen in augustus van datzelfde jaar. De 'autobiografie' is dus een zeer vroege tekst en is om deze reden, maar ook en vooral wegens de persoonlijke aard ervan van belang. Overigens dient de term 'autobiografie' in dit verhaal met de nodige terughoudendheid gebruikt te worden, want het levensverhaal van Hansie wijkt in sommige opzichten af van wat bekend is van Anna Blamans biografie. Ik heb de tekst in deze bundel dan ook de titel '*Een autobiografie*' meegegeven. Blaman heeft mijns inziens met deze 'autobiografie' niet in de eerste plaats haar eigen leven willen beschrijven, maar eerder een min of meer representatief levensverhaal van 'de' lesbische vrouw willen geven, daarbij - uiteraard - wel gebruikmakend van haar eigen ervaringen.

In december 1952 hadden Anna Blaman en S.F. Witstein (1920-1978) het plan opgevat om op basis van autobiografieën van lesbische vrouwen, die speciaal op Blamans en Witsteins verzoek geschreven zouden moeten worden, een 'literaire beschouwing over de lesbische vrouw' te verwezenlijken. Over het boek dat hun voor ogen stond schreef Anna Blaman aan S.F. Witstein: '[...] het wordt geen wetenschappelijk werk, [...] maar een duidelijk boek dat de sociale functie heeft (hopelijk kán hebben; dat ligt aan wat we binnen krijgen) al wat wij als misverstanden zien aan te tonen.' Voor zover ik heb kunnen nagaan, hebben Blaman

en Witstein een dergelijk boek nooit geschreven. Jammer, want het werk zou waardig aangesloten hebben bij het levensverhaal van Hansie. Dat verhaal diende immers, onderdeel uitmakend van het boek van Stokvis, eerder een sociaal dan een literair doel.

Droom in oorlogstijd

De novelle ‘Droom in oorlogstijd’ schreef Anna Blaman in 1943, hetzelfde jaar als waarin clandestien het verhaal *Ontmoeting met Selma* verscheen in de *Schildpad*-reeks van Jaap Romijn. Op 30 december 1948 schreef zij aan Emmy van Lokhorst: ‘Nu sluit ik hierbij in twee novellen die ik allang had liggen. Ik geloof dat ik de kortste “Een droom” beter vind dan “Droom in oorlogstijd”. Mocht je ze geen van beide geschikt vinden, dan stuur ik zo spoedig mogelijk voor een volgende *Ad Interim*-nummer iets. Overigens is het wel een “dromerige” geschiedenis. Enfin, kijk maar eens, lieverd, of je met een van die twee iets beginnen kunt. (ikzelf kijk altijd met bijna iets van weezin terug op wat ik eenmaal schreef).’

De redactie van *Ad Interim*, waarin behalve Emmy van Lokhorst onder anderen Jaap Romijn zitting had, koos voor het januari-nummer (1949) het verhaal ‘Een droom’, dat onder de titel ‘Zonder honger, zonder medelijden’ in de postuum verschenen verzamelbundel *Verhalen* (1963) opnieuw werd gepubliceerd.

Jaap Romijn schreef mij op 2 maart 1985 zich nog te herinneren, dat Anna Blaman ‘Droom in oorlogstijd’ in kopij meebracht toen ze bij hem in 1943 *Ontmoeting met Selma* kwam signeren: ‘Lang na de oorlog, ja na Anna's overlijden [1960] heb ik mij verbeeld dat ik *gedroomd* had dat zij het verhaal geschreven en mij getoond had. Ik vond het namelijk hoogst eigenaardig dat het nooit was verschenen, want ook ik herinnerde het mij als (buitengewoon) goed. Uw telefoontje was dus een verrassing. Overigens had zij het

volkomen spontaan en niet op mijn aandringen geschreven, waarschijnlijk getroffen - ja, dat weet ik wel zeker, door het schrijvende van de werkelijke gebeurtenis. Ik vermoed, maar dat weet ik weer niet geheel zeker, dat die werkelijkheid publicatie van het verhaal, in die tijd, uitsloot.'

De grote waardering van Romijn voor 'Droom in oorlogstijd' heeft er niet toe mogen leiden dat deze novelle in *Ad Interim* werd gepubliceerd, hoewel zeker niet uitgesloten moet worden, dat Romijn het verhaal in zijn hoedanigheid van redactielid van *Ad Interim* nooit onder ogen is gekomen. Zoals gezegd: Anna Blaman zond de verhalen 'Een droom' en 'Droom in oorlogstijd' bij brief van 30 december 1948 aan Emmy van Lokhorst en al in januari 1949 werd het eerstgenoemde verhaal gepubliceerd. Het is dus mogelijk dat alleen Emmy van Lokhorst en niet de gehele redactie de twee verhalen heeft beoordeeld en, wat 'Droom in oorlogstijd' betreft, negatief heeft beslist.

Op de mogelijke feitelijke gebeurtenissen waarop 'Droom in oorlogstijd' gebaseerd zou zijn, zal ik niet nader ingaan. Eén opmerking wil ik daarover wel kwijt: zelfs indien deze novelle geheel en al fictief zou zijn, dan nog zou publikatie tijdens de oorlog uiterst problematisch zijn geweest. Alleen al het fragment waarin de student uitroept, dat 'een Hun in leven een krankzinnige [is] die concentratiekampen bouwt, zijn medeschepselen steriliseert en gijzelaars, onschuldigen, de besten, in z'n botte represailledrang tegen de muur zet' zou ongetwijfeld tot enorme repercussies voor Anna Blaman aanleiding hebben gegeven.

Overige verhalen

'Wonderboek der herinnering' verscheen in september 1948 in het Rotterdamse weekblad *DP* (redactie: Mr. A. Stempels, W.A. Wagener en G. Zalsman; redactiesecretaris: Alfred Kossmann), dat slechts een kortstondig leven was beschoren. Het blad wilde 'bewijzen dat Rotterdam

niet de geest- en cultuurloze stad is waarvoor men haar uitscheldt’.

In het ongedateerde verhaal ‘Neen Christina’ wordt de troost die het christendom de mens in het aardse tranendal te bieden heeft als vals ontmaskerd. De hoofdpersoon Christina is verwant aan de Christina uit *Op leven en dood*, Blamans in 1954 verschenen roman.

‘Silvia Verhagen’ en ‘In naam der wet’, beide eveneens ongedateerd, zijn mij in fotokopie door Henk Struyker Boudier ter beschikking gesteld. Corrie Lührs had hem de originelen uit Blamans nalatenschap nog vóór 1966 ten behoeve van zijn doctoraalscriptie afgestaan. Het is mij niet bekend waar de originelen zich thans bevinden, als ze al bewaard zijn gebleven. Struyker Boudier zei te vermoeden dat de twee bedoelde verhalen niet gepubliceerd zijn. Ook ik heb ze in de tijdschriften en dag- en weekbladen die ik heb geraadpleegd, niet aangetroffen. Maar de mogelijkheid dat deze twee verhalen wel gepubliceerd zijn moet allerminst worden uitgesloten. De verhalen immers - en hetzelfde kan opgemerkt worden ten aanzien van ‘Neen Christina’ en ‘Gouden Mina’ - zijn slechts in doorslag bewaard gebleven en zijn in geen geval resultaat van een niet te beteugelen scheppingsdrang. Ze lijken eerder in opdracht van dag- of weekblad geschreven.

‘Silvia Verhagen’ is wat de strekking ervan betreft - populair gesteld: ‘Geld maakt niet gelukkig’ - verwant aan Blamans stukje ‘Droom van en over miljoenen’, verschenen in de rubriek ‘Vrij Spel’ van *Het Vrije Volk* van 30 december 1955 en gebundeld in *Anna Blaman over zichzelf en anderen* (1963), dat in 1977 herdrukt werd onder de titel *Mijn eigen zelf*. ‘Droom van en over miljoenen’ eindigt met de volgende alinea: ‘Maar essentieel zou er naar mijn beste weten niets veranderen: ik zou tranen storten om hetzelfde (dezelfde) als nu, en ik zou waarlijk gelukkig zijn met hetzelfde (dezelfde) als op dit ogenblik. En zo zie je maar weer hoe je tot een oerbanale slotsom kunt geraken: geld is ook niet alles.’

‘In naam der wet’ is, in overeenstemming met veel ander werk van Anna Blaman, gesitueerd in een pension, waar de contactarme mens volkomen op zichzelf is aangewezen. Karakteristiek is ook de begripvolle en zorgzame figuur van de hospita.

Datering

De datering van de verhalen is moeilijk vast te stellen. Slechts ‘Een autobiografie’ (1939), ‘Droom in oorlogstijd’ (1943) en ‘Wonderboek der herinnering’ (1948) zijn met zekerheid te dateren.

Van ‘Neen Christina’ en ‘Gouden Mina’ zijn alleen de typoscripten in doorslag bewaard gebleven. Vergelijking van het papier met dat van andere doorslagen van verhalen waarvan het verschijningsjaar wel vaststaat (variërend van 1939 tot 1941), lijkt erop te wijzen dat deze twee verhalen omstreeks 1940 zijn geschreven. Maar zeker is dat niet, vooral omdat de hoofdfiguur uit ‘Neen Christina’, zoals ik eerder opmerkte, overeenkomst vertoont met de Christina uit *Op leven en dood* (1954).

De verhalen ‘Silvia Verhagen’ en ‘In naam der wet’ kwamen mogelijk in de eerste helft van de jaren vijftig tot stand, hoewel ik voor deze veronderstelling slechts een zweem van echt bewijs kan aanvoeren. Het typoscript (lettertype en formaat van het papier) en de toevoegingen in handschrift geven mij aanleiding tot deze veronderstelling.

Verantwoording en notities

De beslissing om na de dood van een schrijver werk uit te geven waarvan deze blijkbaar zelf meende dat het niet voor publikatie in aanmerking kwam, is net zo moeilijk als de beslissing om dat werk ongemoeid te laten. Het is een aloude discussie waarin even zovele argumenten voor als tegen naar voren gebracht kunnen worden. Ik hoop in ieder geval

de Blaman-studie - de nalatenschap van Anna Blaman behoort tot de meest geraadpleegde collecties van het Letterkundig Museum - met de bijeengebrachte zeven verhalen een dienst te hebben bewezen.

De literaire rechtvaardiging van *Droom in oorlogstijd* kan vooral gevonden worden in het sfeervolle, voor Anna Blaman zeer karakteristieke titelverhaal. Tegen de achtergrond van een onbedoelde moord op een Duitse soldaat beschrijft en analyseert de schrijfster, onder het motto 'Wie leeft maakt schuld', op indringende wijze een wirwar van gevoelens: de begeerte van Van Dries voor de 'zinnelijke blonde, blanke vrouw' én zijn liefde voor zijn echtgenote Dina en het verlangen van de student ('een eenzame machteloze oproerling') dat zich lijkt te richten op Dina, wier levenssfeer 'goed en rustig' is en 'heldere contouren' heeft.

Tot slot verantwoord ik deze editie, voorzie ik de verhalen van bibliografische notities en verstrek ik enkele gegevens betreffende de typoscripten, die voor zover niet anders vermeld, bij de collectie van het Letterkundig Museum berusten.

De tekst is aangepast aan de thans geldende spelling. De directe rede heb ik geüniformeerd door het gebruik van enkelvoudige aanhalingstekens. Evidente spelen/of typefouten heb ik stilzwijgend verbeterd; eveneens heb ik in een zeer gering aantal gevallen om wille van de leesbaarheid een komma geplaatst waar deze niet in het basismateriaal staat.

Slechts in een drietal gevallen heb ik een ingrijpende wijziging in de tekst aangebracht: 'betogingen' veranderde ik in 'betogen' (p. 22), 'euphoristische' in 'euforische' (p. 59) en 'verongelukt' in 'verongelijkt' (p. 71). In het eerste en derde geval betreft het een blijkens het zinsverband verkeerd gekozen woord, in het tweede geval een contaminatie van 'euforische' en 'eufemistische'.

Een autobiografie

De hier afgedrukte tekst verscheen als de (titelloze) vierendertigste autobiografie in *De homosexueelen. 35 Autobiographieen*. Verzameld en ingeleid door Benno J. Stokvis. Lochem, [1939], p. 174-181. Het niet complete typoscript van dit verhaal, dat in doorslag bewaard is gebleven en acht bladen telt, is, gezien de modernere spelling, van latere datum en werd door mij, voorzien van een nawoord, gepubliceerd in *WAR. Tijdschrift voor arbeidersliteratuur*, jg. 5, afl. 27, mei 1984, p. 55-72.

Droom in oorlogstijd

Zowel het typoscript als het doorslag daarvan, elk vijftien bladen tellend, zijn bewaard gebleven. Het gesigeneerde en gedateerde (1943) typoscript, dat in deze editie gevolgd is, is door Anna Blaman voorzien van correcties in zwarte en groene inkt. Het grootste deel van deze correcties is eveneens in het doorslag aangebracht.

Wonderboek der herinnering

Werd gepubliceerd in het Rotterdams weekblad *DP*, jg. 1, afl. 2, 18 september 1948, p. 7.

Neen Christina

Doorslag typoscript, vier bladen. Met aantekening in potlood van Anna Blaman.

Gouden Mina

Doorslag typoscript, vier bladen.

Silvia Verhagen

Gesigeneerd doorslag van typoscript in fotokopie, drie foliobladen. Met correcties in handschrift van Anna Blaman. Archief Henk Struyker Boudier.

In naam der wet

Doorslag van typoscript in fotokopie, vier folio-bladen. Met correcties in handschrift van Anna Blaman. Archief Henk Struyker Boudier.

Aad Meinderts